

ФЕОДАЛНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В ИТАЛИЯ, ФРАНЦИЯ И ГЕРМАНИЯ ПРЕЗ XII—XIII В. И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ ЕРЕТИЧЕСКИТЕ ДВИЖЕНИЯ

ЙОРДАН НИКОЛОВ

Рецензент: гл. ас. *Георги Сотиров*

Редактор: доц. *Георги Бакалов*

Йордан Николов. ФЕОДАЛНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ИТАЛИИ, ФРАНЦИИ И ГЕРМАНИИ В XII — XIII ВЕКАХ И ЕРЕТИЧЕСКИЕ ДВИЖЕНИЯ.

В етуде рассматриваются проблемы о факторах и предпосылках, которые определяют возникновение еретических течений в трех больших странах Западной Европы в период XII — XIII веков. На основе документальных свидетельств и на существующей литературе уточняется, что возникновение и распространение ереси было результатом двух основных факторов — конкретной социально-экономической и общественно-политической обстановкой с, одной стороны, и влияние восточных, в том числе и болгарского еретичества, а точнее богомильской ереси с другой. В конце концов ереси отражали антагонизм феодального общества, противоречия между феодальной аристократией — светской и духовной, и крестьянско-плебейских масс, угнетенных и эксплуатируемых масс из деревни и города. Это заключение способствует реальной оценке роли болгарского богомилства в комплексе причин, которые оказали влияние на идеологию и борьбу катаров, албигойцев, патаренов, валденцев других еретических групп Западной Европы.

Iordan Nikolov. THE FEUDAL RELATIONS IN ITALY, FRANCE AND GERMANY IN XII AND XIII CENTURY — A FACTOR FOR DEVELOPMENT OF THE HERETICAL MOVEMENTS

The study considers the factors and preconditions determining the origin of the heretical movements in the three big countries in West Europe — Italy, France and Germany in XII and XIII century. On the basis of documents and existing literature the conclusion is drawn that the origin and the spread of the heresies have been the result of two basic factors — the specific social, economic and political situation, on one hand, and the influence of the eastern heresies, including the Bulgarian Bogomil movement, on the other hand. The heresies reflect the antagonism in the feudal society, the contradictions between the feudal aristocracy — non-clerical and ecclesiastic and the peasant-plebeian masses, the depressed and exploited masses in the villages and towns. This conclusion permits the real and objective appreciation of the influence of the Bulgarian Bogomil movement on the ideology and struggles of the heretical groupings in West Europe.

Развитието на еретическите движения в страните на Западна Европа, включително в Италия, Франция и Германия, през периода на развития феодализъм било социално детерминирано. Конкретните социално-икономически, общественно-политически и други условия във всяка отделно взета страна били най-важният основен фактор за зараждане на еретичните учения и движения като форми на съпротива срещу феодалната система. Друг не помаловажен фактор било обективното въздействие на чуждестранната социална мисъл, включително и на българското богомилство, което дало отражение върху идеологията на ересите, техния дуалистичен светоглед, организационната им структура, техните методи и форми на борба срещу установения феодален строй.

Съвременната марксистко-ленинска медиевистика, която отстоява концепцията за определящата роля на социално-икономическия фактор в обществения живот, за влиянието на стоково-паричните отношения и пр.¹, приема, че ересите като идеология на селската беднота и градския плебс били в една или друга степен свързани с изострянето на социалните противоречия. Макар и в специфична, понякога в аморфна форма, в тях и чрез тях намирала отражение борбата между двете основни антагонистични класи във феодалното общество — аристокрацията, от една страна, и експлоатираните маси в лицето на селските маси и градското занаятчийство, от друга.

Напоследък в западноевропейската историография, която дълго време подценяваше проблема за антищърковните учения, се прокарва старата тенденция ересите да бъдат откъсвани от противоречията на Средновековието и да се представят за специфични религиозни течения, зародили се в структурата на католическата църква на базата на определени разногласия — догматически, йерархически, дисциплинарни и пр. В една или друга степен (макар и с някои нюанси) такива становища застъпват италианският историк Р. Морген², историкът от ФРГ Грундман³, американският автор Р. Мур⁴, френският изследовател Ж. Мюси⁵ и др.

Възгледът за чисто религиозния характер на ересите, за тяхната откъснатост от класите и класовата борба се поддържа от италианските автори Е. Дюпре-Тезайдер, К. Г. Мор, Дж. Микколи, от английските историци Г. Лефф, М. Ламберт и др.⁶ Неубедителни и неаргументирани, тези разбирания намериха свои поддръжници на Международния симпозиум за средновековните ереси, проведен във Франция през 1986 г.⁷

Разбира се, в лицето на редица крупни свои представители съвременната буржоазна историография превъзмогва ограничените теологически схващания за ересите и проявява повече или по-малко последователен стремеж да проникне по-дълбоко в социалната същност на ересите. Такива медиевисти като френските изследователи Ж. Дюби⁸, Ж. льо Гофф⁹ и др. отчитат социалните конфликти като фон, върху който се развиват ересите през XII —

¹ Вж. Стам, С. М. Ереси. — СИЭ, т. 5. М., 1964, кол. 501—508 и посочената там литература.

² Morghen, R. Problèmes sur L'origine de L'hérésie au Moyen Age. — RH, 1966, 236, p. 9.

³ Grundmann, H. Nérésies savantes et hérésies populaires — Hérésies et sociétés dans L'Europe préindustrielle. Paris, 1968, p. 211, 218.

⁴ Moore, R. J. The Origins of Medieval Heresy. — History, 1961, vol. 55, No. 18, 32—33.

⁵ Musy, J. Mouvements populaires et hérésies au XIe en France. — HR. 1975, 513, 74—76.

⁶ Критична оценка на техните становища у Самаркин, В. В. Современная историография восстания Долгично. М., 1971.

⁷ Hérésies et Sociétés dans L'Europe préindustrielle (11 — 18) siècles). Paris, 1968.

⁸ Duby, G., R. Mandrou, Histoire de la civilisation française: Mouen age, XVI siecle. Paris, 1958, 119—124.

⁹ Le Goff, J. La civilisation de L'Occident medievál. Paris, 1964, p. 248, 386.

XIII в. Макар и да се дистанцират от марксистко-ленинското учение за ересите, двамата автори проявяват усилия да разкрият в някаква степен социалния характер на ересите.

В обстановката на изострящата се идеологическа борба някои историци се опитват да докажат, че бедността, с която са свързани различните ереси, не била резултат от икономическо неравенство и социално безправие, а някакво абстрактно психическо състояние. „Понятието бедност — заявява френският историк Мишел Молла на XIII международен конгрес на историческите науки в Москва през 1970 г. — може да бъде определено като комплекс от интелектуални, морални и религиозни представи, с които е свързано волно или неволно състоянието бедност.“¹⁰ По такъв начин Молла извежда категорията бедност от нейните социално-икономически измерения и я включва в сферата на съзнанието, обяснява я с качествата на човешката личност, с психическите особености на индивида. Според него през Средновековието бедността се увеличавала поради отсъствието на най-елементарни жизнени условия, поради състоянието на хигиената, което било ниско, както и поради случайно стечение на обстоятелствата. За разширяването на бедността спомагали войните, пожарите, грабежите, опустошенията, епидемията. Немалка роля играела нерегулираната раждаемост, несъобразена с действителните ресурси на обществото. Важно значение имала системата на разпределение на наследството и пр.¹¹

В противоречие с документалния материал, с историческата правда М. Молла обяснява бедността на угнетените, които се вдигали на борба срещу феодалната система, с психически причини. „Концептуалната бедност, т. е. бедността, резултат от религиозни или нравствени представи (ранното християнство, будизма, мюсюлманството), в средните векове — продължава Молла — се преплитала тясно с реалната нищета на преобладаващото мнозинство от населението. Тя не се считала за позорна, отношението към бедността като към състояние не само неунизително, но и почти естествено, нормално, намерило отражение в езика, бедняка назовавали с най-ласкави имена — „бедничкият“, „нешастничкият“ (*pauperculus*, *paupertinus*). В селското общество, характерно със семейните и съседските връзки на солидарност, бедняците не съставлявали отделна група и нуждата била всеобща участ. Те влизали в общината, която като че ли ги разтваряла в себе си“¹². Такава представа за същността на бедността през Средновековието не намира оправдание в документалните свидетелства.

В усилията си да представи в розова светлина отношенията между антагонистичните класи във феодалното общество М. Молла твърди, че разликата между селянина, изкарващ с пот на чело прехраната си, и просеция милостиня се определяла не от критерия „богатство — бедност“, а от критерия „труд — безделие“. „Това бил свят на отхвърлените — поддържа Молла, — такива примери има немалко в Средновековието през XI в.“¹³ За да докаже своето твърдение, авторът прибегва до аргументите на лингвистиката. Според него били употребявани различни епитети, които характеризирали бедняците: „подли, низки хора“ (*vilissimi*, *infimi*, *adjecte*). Молла характеризира равнището на бедността и заявява, че тогава „беднякът и просякът стават синоним на безделника и скитника, всички те са потенциални

¹⁰ Mollat, M. Les pauvres et la société medievale — XIII Междунар. конгрес исторических наук. Доклады конгресса, т. 1, часть четвертая. М., 1973, с. 164.

¹¹ Освен в цитирания доклад, разгърната обосновка на тази концепция Молла дава в монографията си *Genèse médiévale de la France moderne. XIVe — XVe siècles*. Paris, 1970.

¹² Mollat, M. Les pauvres et la société médiévale, p. 172.

¹³ Пак там, с. 169.

престъпници, . . . търгуват амбулантно със смъртта, престъпленията и ненавистта“¹⁴. Така този историк отъждествява бедността с престъпността. За него те били взаимно свързани.

Като се опитва да премълчи многобройните факти, свидетелстващи за размаха на класовата борба, Молла ги обяснява по странен начин. Признавайки все пак съществуването на безизходища, той констатира, че „стотици гладни, събиращи се и денем, и нощем пред вратите на абатствата, образували печално зрелище на нищетата“. Проявявайки към тях известно снизхождение, М. Молла се отнася отрицателно към онези бедняци, които нерядко се обединявали в общества и така „се появила уравнилската дързост на капишоните“ в центъра на Франция, както и вълненията, предвождани от Уилям Брадати, „спасителят на бедните“ в Лондон¹⁵. Притиснат от фактите, авторът все пак признава съществуването на революционни еретически движения, но ги обяснява със свършено други причини, а не с кипящото недоволство, със съществуващата система на експлоатация, с класовото съзнание и стихийната, невинаги осъзната солидарност на угнетените. Според него в народните въстания „няма никаква друга връзка освен едновременността. . . Във всяко народно вълнение имало много малко класово съзнание.“¹⁶ Това е изопачаване на историческата действителност, невярно обясняване на социалните явления и процеси.

Сравнително по-голяма предпазливост при оценката на социалните процеси и явления проявяват М. Молла и Ф. Волф в колективната си книга „Голи нокти, жаки, чомпи: народни революции в Европа през XIV — XV в.“¹⁷ От една страна, притиснати от фактите, двамата автори са принудени да признаят накрая, че причините за въстанията през XIV — XV в. в някаква степен били резултат от закономерното развитие на феодалната „структура“, че „едновременно носели конюнктурен и структурален характер“. В същото време бързат да подчертаят, че въстанията не били „революционни“, имали „извънсоциален характер“, защото били насочени не против сеньориалния строй, а само „против отделни злоупотреби с него“¹⁸.

Наред с М. Молла познавачът на ересите в ФРГ Херберт Грундман също прави опити да отрече социалната детерминираност на еретическите групи в Западна Европа, неразривната им връзка със социалните противоречия и борби през средновековната епоха. Според Грундман организацията на бегините могла да бъде обяснена „не с душевно-духовното своеобразие или със социалната структура на дадена страна и народ, а само с историята на цялото религиозно движение по това време“. Откъсвайки ересите от техния социален корен — конкретната социално-икономическа и обществено-политическа обстановка, която в края на краищата ги поражда, този автор обяснява появата на ересите не със „социалната структура“ на съответната страна, а с „историята на цялото религиозно движение“. При това Грундман по принуда признава, че философските концепции на еретиците, респективно техният монизъм и пантеизъм, могли да „засилват, укрепват или разлагат“ ересите¹⁹. В същото време изследователят се мъчи да докаже, че водачите на еретическите групи произхождали из средите на господстващите класи, че

¹⁴ Пак там, с. 165, 175.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там, с. 175.

¹⁷ Mollat, M., Ph. Wolff. *Ongles bleus, jacques et chiompli: les revolutions populaires en Europe au XIV et XV siècles*. Paris, 1970.

¹⁸ Mollat, M., Wolff, Ph. Пак там. 273—274, 279—281.

¹⁹ Grundmann, H. *Neue Beiträge zur Geschichte der religiösen Bewegung im Mittelalter*. — *Archiv für Kulturgeschichte*. Münster-Köln, 1955, S. 171, 180.

на всеки човек било присъщо само характерно за него религиозно светоусещане и пр. Не е трудно да се разбере, че привеждайки отделни изолирани факти, които не могат да характеризират действителната същност на ересите, Грундман се стреми да отхвърли научното обяснение на масовите антифеодални социално-религиозни движения.

Концепцията за надкласовия характер на ересите не намира оправдание в изворите, в конкретното историческо развитие на Италия, Франция и Германия, което я опровергава. Марксистко-ленинската медиевистика в лицето на най-крупните си изследователи отдавна е установила, че ересите били една от формите на класовата борба, насочена срещу феодалната обществена система. Каквито и своеобразия да притежавали в отделните страни, накрая тяхната антикатолическа ориентация не подлежи на никакво съмнение, макар някои историци на Ватикана да се опитват до наши дни да фалшифицират историята на ересите, като представят част от тях за разновидности на монашеските ордени²⁰.

* * *

Още М. Блок изтъкваше, че по-важни при определяне района на историческото изследване са не някогашните или сегашните административни граници, а общността на съответния тип историческо развитие, действителното единство на избрания предмет на научното дирене²¹. Италия, Франция и Германия предлагат именно такъв обект, даващ възможност да се разкрият не само общите черти в учението на еретиците, но и конкретните им отличителни особености.

Както е известно, когато в Западна Европа възниквали и се разпространявали масовите еретически движения, процесът на изграждането на феодалната база и на феодалната надстройка в основни линии завършвал. Възможностите на феодалния строй да развива производителните сили вече се проявявали с пълна сила. В края на краищата за това спомагал всеобщият подем на феодалните производителни сили²², т. е. съвкупността от различните елементи на производствения процес. Производството на потребителни материали и духовни ценности било в подем.

Като се започне от средата на XI в., феодалните отношения в Западна Европа в основни линии навлезли в периода на своята зрялост, на своя разцвет. Изградени били най-важните социални институции, които характеризирали феодализма като обществена система. Оформила се феодалната поземлена собственост и свързаните с нея права и задължения на феодално-зависимите селяни. Във Франция тя била наречена „сеньория“ (siegneurie), в

²⁰ Такъв опит се прави на колоквиумите, които от 1965 г. насам ежегодно се провеждат в южнофренския г. Фанжо, поставили си за задача да разглеждат различни проблеми от религиозния живот на Лангедок през XIII в. В един от сборниците на колоквиума ереста на спиритуалите се представя за разклонение на Францисканския орден, а П. Оливи се категоризира като предаден син на католическата църква. Вж. Franciscains d'oc. Les spirituels ca 1280—1234. — Cahiers de Fanjeaux, Toulouse, Privat, 1975, 10.

²¹ Bloch, M. Les caractères originaux de l'histoire rurale française, t. 2. Paris, 1956, p. 100.

²² Литературата по този въпрос е огромна. Тук могат да бъдат отбелязани само някои най-нови фундаментални трудове, които до голяма степен обобщават досегашните проучвания в съветската историография: Гутнова, Е. В. Классовая борьба и общественное сознание крепостничества в средневековой Западной Европе (XI — XV вв.). М., 1984, с. 5 и сл.; Барг, М. А. Категории и методы исторической науки. М., 1984, с. 244 сл., където е разгледан въпросът за феодалната собственост в „Капитала“ на Маркс; Сказкин, С. Д. Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века. М., 1968, с. 115 сл.; Поршнев Б. Ф. Феодализм и народные массы. М., 1964, с. 19 сл.; Полянский, Ф. Я. Товарное производство в условиях феодализма. М., 1969, с. 43 сл.

Германия — „грудхершафт“ (Grundherrschaft), в Англия — „манор“ (manor), в Русия — „поместие“, „вотчина“, „бащина собственост“. По своето съдържание феодалната поземлена собственост била основа на феодалната държава, специфична форма за присвояване труда на селянина²³.

Както показват научните изследвания, през онази епоха двете главни форми на богатство били поземлената собственост на феодала заедно със закрепостения към земята селянин, от една страна, а от друга — дребният капитал, съсредоточен в ръцете на занаятчиите. Това означава, че феодалната собственост била собственост на феодалната аристокрация в лицето на различните ѝ социални категории. Формата на експлоатация се осъществявала чрез рентата: отработъчна, натурална и парична. Самата експлоатация на непосредствения производител (присвояването на принадлежащия продукт) се реализирала с помощта на монопола на феодала върху земята, която била основно средство за производство. В качеството си на собственик на оръдията на труда, на работния добитък и пр. селянинът могъл да повишава производителността на труда в определена степен, но задържал за себе си едва 1/3 от получените продукти. Една трета част предавал на собственика на земята, 6% — на църквата, 1/5 — на фогта и пр.²⁴

Внимателният анализ на фактическия материал, с който разполага сега историческата наука, позволява да бъде направено заключението, че в областта на селското стопанство²⁵, което било основа на икономическия подем в Европа през XI — XIII в., и трите страни — Италия, Франция и Германия, се намирили общо в значителен подем. Напредъкът на производителните сили се проявявал в по-нататъшното развитие на земеделието и скотовъдството. Усъвършенствването на оръдията на труда — въвеждането на железния плуг, теглен от няколко чифта волове, използването на двуполната и триполната система и пр. — неизбежно водело до промени в обработването на почвата. Изоставянето на подсечната и приложната система спомагало за по-добро култивиране на земята. Чрез изсичане на горите и обработване на пустеещите земи били усвоени огромни територии необработваеми земи. Увеличавал се посевът на зърнени и технически култури — пшеница, ечемик, овес, ръж, лен, коноп, различни маслодайки растения. Нараствала ролята на овцевъдството, започнали да се подобряват различните породи животни. Разцъфтели лозарството, отглеждането на маслини, производството на вино и масло. В подем били градинарството, овощарството и пр. Повишавала се производителността на труда, качеството на отглежданата продукция.

Всичко това спомагало за увеличаване на принадлежащия продукт, създаван от селянина в процеса на труда. Действително феодалната рента като основна форма за експлоатиране на непосредствения производител се увеличавала непрекъснато заедно с нарастването на производството. Но за създателя на потребителни ценности оставал известен излишък, който осигурявал неговия

²³ Boutruche, R. *Siegnurie et féodalité*, v. 1. Paris, 1959; Bloch, M. *Siegnurie française et manoir anglais*. Paris, 1960; Perrin, Ch., E. *La seigneurie rurale en France et en Allemagne du début du IXe à la fin du XIIe siècle*, t. 1 — 3. P., 1951 — 1955.

²⁴ По-подробно вж. Седов, В. И. *Богатство и бедност*. М., 1983, 130—131.

²⁵ Въпросът за аграрните отношения в Западна Европа привлича вниманието на историците, но като цяло не е предмет на достатъчно солидни разработки. Изследванията в тази област не са многобройни. Вж. Сказкин, С. Д. *Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века*. М., 1968, с. 115 сл.; Неусыхин, А. И. *Крестьянство и крестьянские движения в Западной Европе раннефеодального периода VI — IX вв.* — Сб. *Из истории социальнополитических идей*. АН СССР, 1964; Abel, W. *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis 19. Jahrhundert*, 1935; Hahn, E. *Die Entstehung der Pfluggkultur*. Heidelberg, 1909; Bentzien, U. *Bauernarbeit im Feudalismus*. Akademie Verlag. Berlin, 1980, S. 60 Fg.

материален стабилитет. На тази основа възниквала възможността за усъвършенстване на трудовите процеси. Селянинът могъл вече да разменя излишните стоки срещу занаятчийски предмети на труда. По такъв начин се трупали трудови навики и производствен опит, усъвършенствували се стопанските отношения.

Обективните процеси на историческото развитие, свързани с по-нататъшния подем на производителните сили, довели до нова, по-висока степен в общественото разделение на труда. Занаятите, които непрекъснато се усъвършенствували, продължили да се отделят от селското стопанство. Занаятчийята се превърнал в самостоятелен стокопроизводител. Качествено ново обществено явление били възникването, развитието и разцветът на градовете като центрове на занаятчийска и търговска дейност²⁶. „С разделянето на производството на два големи отрасли — земеделие и занаят, възниква производството непосредствено за размяната — стоковото производство, а с него и търговията.“²⁷ При това положение — продължава Енгелс — размяната между отделните производители се превръща в жизнена необходимост за общественото развитие²⁸.

Разбира се, възникването и утвърждаването на средновековните градове в Западна Европа било сложен и продължителен процес, който не протичал едновременно в отделните страни. Приема се, че най-рано и най-бързо израствали градовете в Северна и Средна Италия — Павия, Лукка, Венеция (възникнала още в VI в.), Генуа, Пиза и др. В Ломбардия още през IX — X в. разцъфтявали градовете Милано, Пиаченца и Верона, а в Южна Италия — Бари, Амалфи и др. През X — XII в. в най-тясна връзка с развитието на производителните сили възникнали градски центрове във Франция, Германия, Нидерландия и редица други страни²⁹.

Върху базата на общественото разделение на труда, свързано със специализацията на отделните селскостопански отрасли, се развило стоковото производство. „Основата на всяко развито и определено от стоковата размяна разделение на труда е отделянето на града от селото. Може да се каже, че цялата икономическа история на обществото се свежда към движението на тази противоположност.“³⁰ В същото време Маркс и Енгелс подчертават изключително сложния труден път, който са принудени да изминат градовете в своето историческо развитие. По техните думи „Средновековието не получи

²⁶ В съветската историография проблемът за зараждането на градовете е предмет на задълбочено изучаване. Преди всичко се поставят и решават някои общи проблеми в развитието на градовете, подлагат се на критична оценка буржоазните концепции, изучават се градовете в отделните европейски страни. Вж. Стоклицкая-Терешкович, В. В. Основные проблемы средневекового города X — XV веков. М., 1960; Очерки по социальной истории немецкого города в XIV — XV в. М.—Л., 1936; Сюсюмов, М. Я. Проблема возникновения средневекового города в Западной Европе. — СВ, 31, 77—88; Стам, С. М. Некоторые тенденции в современной буржуазной историографии средневекового города. — СВ, 38, 72—83; Срв. и поредицата „Средневековый город“ в четири тома на Саратовския университет, т. 4, 1978; Mitteis, H. Der Staat des hohen Mittelalters, Sanftz. Weimar, 1968.

²⁷ Енгелс, Ф. Произход на семейството, частната собственост и държавата. Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч., т. 21, с. 161.

²⁸ Енгелс, Ф. Пак там, с. 163.

²⁹ На актуалния проблем за възстановяването на градовете в Западна Европа са посветени редица интересни изказвания през време на научната сесия „Резултати и задачи от изучаването на феодализма в Западна Европа“, проведена в Москва от 30 май до 3 юни 1966 г. Основен доклад на тема „Проблема за възникването на средновековния град в Западна Европа“ изнася М. Я. Сюсюмов. По доклада се изказват: Я. А. Левицкий, С. М. Стам., А. А. Крилова, Е. В. Гутнова, О. Л. Вайнштейн, А. П. Каджан, А. М. Чиперис, М. Д. Лордкипанидзе, М. М. Шитиков, Г. Л. Курбатов — вж. Средние века, 31. М., 1968, 77—118.

³⁰ Маркс, К. Капиталът. Т. 1. Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, 364—365.

в готов вид от миналата история“ своите градове, те „бяха образувани наново от освободилите се крепостни“³¹.

В тясна връзка с възникването и утвърждаването на феодалната обществена система било оформянето на църковната собственост³². Зародило се монополно право на духовенството върху земята, обработвана от селяни, мнозинството от които водели относително самостоятелно стопанство и предавали на църквата и абатствата принадлеен продукт — отработъчна, натурална и парична рента по силата на упражняваната извъникономическа принуда.

Като съществен компонент на средновековното общество се утвърдила феодалната йерархия, наречена от Маркс „идеална форма на феодализма“³³. Основоположниците на научния социализъм Маркс и Енгелс я разглеждат като структура на феодалната собственост, осигуряваща на собствениците на средствата за производство власт над непосредствените производители, възможност да осъществяват извъникономическа принуда³⁴.

Всъщност масовизирането на албигойството, катаризма, валденството, бегардизма и други било обусловено от общи закономерности, но и от конкретното развитие на феодалните отношения в Италия, Франция и Германия през XII — XIII в. В тези страни се проявявали не само общите характерни черти на феодализма изобщо, но се отличавали с редица своеобразия. Това било естествено, като се вземе предвид сложността на социалните процеси и явления.

Една от общите закономерности, които свързвали Италия, Франция и Германия, било едновременното им възникване през 843 г., когато синовете на император Людовик Благочестиви (814—840) сключили във Вердюн³⁵ договор за разделяне на империята, основана от Карл Велики (768—814). По силата на постигнатото споразумение, закрепено в клаузите на договора, Лотар наследил императорския титул като първороден син и получил Италия заедно с териториите по течението на Рейн и Рона, т. е. Лотарингия и Прованс. Във владенията му били включени разнородни в икономическо, политическо, културно и етническо отношение земи, като по-хомогенен характер притежавали пределите, в които по-късно възникнала и се оформила италианската народност. Карл Плешиви възглавил Западно-франкското кралство, а Людовик Немски — Източнофранкското кралство, наречено по-късно Германия.

За езиковите различия между населението в обширната Карлова империя свидетелствува известната „Страсбургска клетва“, произнесена през 842 г. от Людовик и Карл, с която се задължавали да водят борба до пълна победа срещу брат си Лотар. Клетвата била произнесена на два езика. Единият език бил „романският“ — варваризиран латински език на франките, а другият бил немският език, говорен от населението по териториите зад р. Рейн. Както трябва и да се очаква, Людовик Немски се клел на романски, а Карл Плешиви — на немски език. Това дава основания да се направи заключението, че процесът на формирането на френския и немския език при управлението на Каролингите, а наред с тях и на съответните народности — френската и немската, бил сравнително напреднал³⁶.

³¹ Маркс, К., Ф. Енгелс. Немска идеология. Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч., т. 3, с. 51.

³² Stutz, U. Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens. Berlin, 1895; Feine, H. Kirchliche Rechtsgeschichte, Bd. 1, 3. Aufl. Weimar, 1955.

³³ Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч., т. 3, с. 164.

³⁴ Пак там, с. 23; Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч., т. 25, ч. 2, с. 355.

³⁵ Der Vertrag von Verdun 843. 9 Aufsätze, hrsg. v. Th. Mayer. Leipzig, 1943.

³⁶ Вж. по-подробно у Гухман, М. М., Н. Н. Семенюк. История немецкого литературного языка IX — XV вв. М., 1983, 10—12.

За разлика от Франция³⁷ и Германия³⁸, които продължавали да се развиват самостоятелно през следващите столетия, държавата на Лотар (843—855) преминала през изпитанията на разединението, настъпило след неговата смърт. Синът му Лотар II (855—869), който заел престола, не могъл да запази целостта на наследените територии. В резултат от редица причини държавата се разпаднала на три части, управлявани от крале. Едната част включвала Северна и Средна Италия, другата — Прованс, респективно басейна на р. Рона и крайбрежието на Средиземно море, а третата — Лотарингия. Когато починал Лотар II, разделянето продължило, като някои територии били заграбени от съседните държави.

Западнофранкският крал Карл Плешиви (843—877) завладял Лотарингия, но по силата на Мерсенския договор от 870 г. между Западнофранкското (френското) и Източнофранкското (германското) кралство тя била разделена между тях. Преминавала от едни ръце в други, възстановена през 895 г. като самостоятелно кралство, тя била включена в 925 г. в границите на Германия. По-късно, през 959 г., херцог Брунон разделил Лотарингия на две херцогства. Едното херцогство — Горна Лотарингия³⁹, включвало териториите по течението на р. Мозел, другото — Долна Лотарингия⁴⁰, обхващало областите между Шелда, Маас и Рейн, върху които по-късно се оформили Брабант, Хеннегау и Люксембург. Самостоятелен път на развитие поела Горна Лотарингия, където важна роля започнали да играят епископите на Верден, Мец, Тул и особено архиепископа на Трир. Процесите на политическата раздробеност и разпокъсаност, обхванали Горна Лотарингия, се разширявали, докато през началото на XII в. от нея се запазила само малка част с център Нанси, в която херцозите съхранили относителната си самостоятелност.

Бургундия, в която още през V в. се образувало кралството от германското племе бургундци със столица Лион, влизала в границите на франкската държава, където запазила своето название⁴¹. Съгласно Вердюнския договор от 843 г. била включена в границите на Западнофранкското кралство (Франция). В края на IX в. възникнали две самостоятелни Бургундски кралства, които поели различен път на развитие. Долна Бургундия обхващала териториите по течението на Сона и Рона до бреговете на Средиземно море; Горна Бургундия включвала земите от горното течение на Сона и Рона до Алпите. Около 933 г. било образувано единно кралство Бургундия или Арелат (Франш-Конте), влязло през 1033 г. в границите на „Свещената Римска империя“. В различни периоди между XI — XIV в. то преминавало във васална зависимост от френските крале и от германските императори. Френските крале засилили своето влияние в Бургундия в началото на XIII в.⁴²

³⁷ Сбит преглед за този период у Бесмертний, Ю. Л. Возникновение Франции. — История Франции в трех томах, т. 1. М., 1972, с. 66 сл.; Срв. Lemaignier, J. F. Le gouvernement royal aux premiers capétiens (987—1108). Paris, 1965; Bloch, M. Mélanges historiques, t. 1—2. Paris, 1963; Duby, G. La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Paris, 1971; Kölller, H., B. Töpfer. B. Frankreich, Bd. I—II. Berlin, 1969.

³⁸ Stren, L., Hans-Joachim Bartmuss. Deutschland vom 6. bis zur Mitte des 11. Jh. Berlin, 1973, S. 153 fg.

³⁹ Подробно у Parisot, R. Histoire de Lorraine. T. 1—3. Paris, 1919—1924; Perrin, Ch. E. Recherche sur la seigneurie rurale en Lorraine. Paris, 1935; Toussaint, M. La frontière linguistique en Lorraine. Paris, 1955; Aïmond, Ch. Histoire des Lorrains, Bar-le-Duc, 1960.

⁴⁰ Pirenne, H. Histoire de Belgique, t. 1. Bruxelles, 1929.

⁴¹ Die Gesetze der Burgunden, hrsg. v. F. Beyerle. Weimar, 1936.

⁴² Richard, I. Histoire de la Bourgogne. Paris, 1957; Calmette, J. Histoire de Bourgogne, 5 éd. Paris, 1928; Colin, P. Les ducs de Bourgogne. Paris, 1949; Calmette, J. Les Grands ducs de Bourgogne. Paris, 1949.

По-особен исторически път имал Прованс, люлка на еретическите борби. Включен във владенията на Лотар по Вердюнския договор, през 855—863 г. Праванс⁴³ се превръща в кралство, но в 879 г. загубва политическата си самостоятелност и преминава в границите на Арелат. Когато около 933 г. се образувало обединеното Бургундско кралство, Прованс придобива правата на графство. По-късно, през 1113—1246 г., преминава във владение на графовете на Барселона, а от 1246 до 1481 г. — на Анжуйската династия. В Прованс, където се формира през IX в. известната провансалска народност⁴⁴, родствена на севернофренската, разцъфтяла богата литература, отбелязала високи върхове, привличащи романските народи. В средите на правансалците намерила прием албигойската ерес.

В началните етапи от своето развитие не по-различно протичала и историята на Източнофранкската държава, обединила в едно цяло германските племена, управлявани от немското разклонение на Каролингите⁴⁵. Западнофранкската и Източнофранкската държава се намирили в епохата на феодализацията. В процеса на постепенното им обособяване обаче темповете на утвърждаване на феодалните отношения започнали да се различават. Ако във Франция феодалната собственост върху земята се утвърдила още през IX в., в Източнофранкската държава (Германия) установяването на феодалните обществени отношения се извършва едва към края на X и началото на XI в. Това се дължало главно (но не единствено) на слабото влияние на римската робовладелска обществена система, на бавното разлагане на родовообщинния строй, на запазването на племенните херцогства, съхраняващи родовите връзки и пр. В резултат формирането на раннофеодалната германска държава протичало сравнително бавно, магнатите трудно се феодализирани⁴⁶.

Заслужава внимание уточнението на В. Еггерт⁴⁷, според което Източнофранкската държава не бива да се разглежда като някакъв обикновен, прост резултат от разпадането на Франкската империя, а като самостоятелна формация, която благодарение на търговията, развивана от източнорейнската аристокрация, проявявала претенции за самостоятелно господство. По тази причина периодът 833—843 г. имал огромно значение за зараждането на немската държава. В тази връзка Х. Бартмус доказва, че в немската държава властта на краля и феодалите се опирала на системата на господство и подчинение, в основата на която лежали васалните и ленните отношения⁴⁸.

Не е постигнато единство между изследователите относно времето, когато възниква ранносредновековната германска държава⁴⁹, но се приема, че

⁴³ Вж. Papon, J. P. *Histoire générale de Provence*, t. 1—4. Paris, 1777—1786; Busquet, R. *Histoire de Provence des origines à la Révolution française*. Monacom, 1954.

⁴⁴ Benoit, F. *La Provence et Comtat Venaissien*. Paris, 1949; Bec, P. *La langue occitane*. Paris, 1963.

⁴⁵ Halphen, L. *Charlemagne et L'empire Carolingien*. Paris, 1947.

⁴⁶ *Deutsche geschichte in drei Bänden*, Bd. 1, *Von den Anfängen bis 1789*, durchgesehene Auflage. Berlin, 1974, S. 159, Fg.

⁴⁷ Eggert, W. 919 — Geburts- oder Krisenjahr des mittelalterlichen deutschen Reiches? — *Zfg*, 1970, H. 1., S. 46—65; *Zu Kaiser- und Reichsgedanken des Notker Balbulus* — *Philologus*, 1971, Bd. 115, 71—80; *Das ostfränkisch-deutsche Reich in der Auffassung seiner Zeitgenossen*. Berlin, 1973 (*Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte*, Bd. 21).

⁴⁸ Bartmuss, H. J. *Königtum und Feudaladel. Zum Wesen der Bindungen innerhalb der herrschenden Klasse im Rahmen der Herrschaftsordnung im frühfeudalen deutschen Staat des 10. Jh.* — *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus*. Berlin, 1977, Bd. 1.

⁴⁹ Част от историците обявяват за начало на Германия 887 г. — когато Арнулф Каринтийски (887—899) бил избран за крал, а Карл Тлъсти — свален от престола. Други приемат 911 г., когато Людовик Детето, последният представител на Каролингската династия, бил свален от престола, а на овакантия престол бил избран Конрад I, франконски херцог. Трета част отстояват 919 г., когато властта преминала в ръцете на Хенрих I Птицелов, родоначалника на Саксонската династия. Има историци, които поддържат, че управлението на Оттон I като

нейното начало е в периода на франкската империя. Самостоятелното развитие на Германия било свързано с разграничаването ѝ от Франция, с формирането на германската етническа общност, с възникването на средновековната немска нация⁵⁰. За степента на социална, етническа и религиозна консолидация в германското общество може да се съди от факта, че Хенрих I Птицелов, първият владетел от Саксонската династия, бил избран за крал „със съгласието на франки, алемани, баварци, тюрингци и сакси“⁵¹.

В границите на кралството на източните франки влизали германските области, разположени между Рейн, Елба и Алпите. Кралството обединявало племенните херцогства Бавария, Алемания (Швабия), Франкония, Саксония и Тюрингия. По-късно били присъединени Лотарингия и Фрисландия. Не подлежи на съмнение, че избирането на саксонския херцог Хенрих I Птицелов (919—936)⁵² за крал завършило окончателното консолидиране на германската държава. Необходимостта от укрепването на кралската власт се диктувала от външната опасност и от бавните темпове на феодализацията⁵³.

Макар двете основни антагонистични класи — феодалите, от една страна, и закрепостените селяни, от друга, да били оформени, имало голям брой свободни селяни общинници. Постепенно обаче селяните изпадали във феодална зависимост⁵⁴. Те се вдигнали на борба срещу суровите методи и форми на феодализация. Избухнало известното въстание „Стелинга“ (841—843), което обхванало свободните и полусвободните селяни в Саксония, респективно фрилинги, лити и пр.⁵⁵

През периода на най-голямото разпространение на ересите Италия, разтърсвана от многобройни децентрализиращи сили, не била единна феодална държава, управлявана от монарх. Нейните територии включвали част от басейна на Средиземно море, западните склонове на Алпите, Падуанската равнина и Апенинския полуостров, които не били политически сплотени. В традиционните италиански земи влизали островите Сардиния и Сицилия и голям брой малки острови по Средиземно, Тиренско и Адриатическо море. Спецификата на историческите традиции, както и други

император (936—973) поставило началото на германската държава. В съветската историография възникването на германската държава се отнася към началото на X в., когато се извършва териториалното обединение на страната. — Неусыхин, А. И. Проблемы европейского феодализма. М., 1974, с. 234.

⁵⁰ Беркович, М. Е. К вопросу об особенностях процесса формирования немецкой народности. — СВ, 17, М., 1965.

⁵¹ *Continuator Regionis ad s. 919—920* — MGH, SS, in us. schol. 1890: *Heinricus dux consensu Francorum, Alamonnorum, Bavariorum, Thuringorum et Saxonum rex eligitur.*

⁵² Elstermann, H. *Königtum und Stammesherzogtum unter Heinrich I.* Kiel, 1939; Heimpel, H. *Bemerkungen zur Geschichte König Heinrichs des Ersten.* Leipzig, 1937.

⁵³ По-подробно у Колесникий, Н. Ф. Исследования по истории феод. государства в Германии (IX — I-ая половина XII вв.). — УЗ, МОПИ Н. К. Крупской каф. всеобщей истории, 1959, т. 81, в. 2.

⁵⁴ Неусыхин, А. И. Судьбы свободного крестьянства в Германии в VII — XII вв. М., 1964; Срв. Мильская, Л. Т. Некоторые проблемы формирования крестьянства раннефеодальной Германии. — СВ, т. 40, М., 1976.

⁵⁵ Вж. Сотиров, Г. Народни движения във Франкската империя от VI до IX в. и въстанието Стелинга (841—843). — ГСУ, Исторически факултет, 1973—1974, т. IXVII. С., 1977; Hermann, J. *Sozialökonomische Grundlagen und gesellschaftliche Triebkräfte für die Herausbildung des deutschen Feudalstaates.* — ZfG, 1971, H. 6, 754—789; Müller-Mertens, E. *Der Stellingaaufstand. Seine Träger und die Frage der politischen Macht.* — ZfG, 1972, H. 7, 818—842; Müller-Mertens, E. *Der Sachsenkrieg von 1073 bis 1075 und die Frage nach dem Vertriebe freier Bauern in der Feudalgesellschaft.* — Die Rolle der Volksmassen in der Geschichte der vorkapitalistischen Gesellschaftsformationen. Hrsg. v. Hemann und Sellnow, I. Berlin, 1975, 249—262; Epperlein, S. *Volksbewegungen im frühmittelalterlichen Europa.* — Ibid., 211—229; Eggert, W. *Rebelliones servorum. Bewaffnete Klassenkämpfe im Früh- und frühen Hochmittelalter und ihre Darstellung in zeitgenössischen erzählenden Quellen.* — ZfG, 1975, H. 10, 1147—1164.

особености на страната, свързани с нейното развитие след залеза на Римската империя, се отразили върху характера на феодалните отношения. Ако феодализмът в италианските земи се зародил през периода от V до IX в., разцветът на градската икономика се отнася към X — XIII в. Сравнително ранното навлизане на италианското стопанство в етапа на развития феодализъм сложило отпечатък върху зараждането и разпространението на еретическите движения⁵⁶.

Влияние упражнило и неравномерното икономическо развитие на различните италиански територии. В най-голям подем били северните райони и по-специално градовете на Ломбардия и Тоскана, където разцъфтяли Генуа, Венеция, Милано, Флоренция наред с Кремона, Пияченца и др., в които сравнително рано се зародили феодални отношения⁵⁷. В икономическия и политическия живот на Южна Италия⁵⁸ и Папската област се очертали някои своеобразия. В сферата на стопанството Северна и Средна Италия заемали водещо място. В североизточните земи особен път на развитие поели фриуланите, народ от групата на ретороманците, населяващ земите между р. Ливенца и горното течение на Пява, Карнийската и северозападната част на Юлийските Алпи, р. Изонцо и Адриатическо море⁵⁹. Стремез към самостоятелност проявявала и Аквилеа⁶⁰, където била образувана светската държава на аквилейския патриархат (1077—1420), извоювал си църковна автономия. Наречена „Фриулско отечество“, държавата владеела графство Фриули, марка Карниа и Истрия. През първата половина на XIII в. тук бил образуван известният Фриулски парламент⁶¹.

Единството се проявява в изключително сложни форми при цялото това разнообразие на територии и области, които трудно се поддават на класификация. Все пак могат да бъдат разграничени три отделни области. Едната била Северна Италия заедно с Тоскана, другата — Южна Италия и Сицилия, а третата — Папската област, превърнала се в духовен център на западноевропейския феодален свят. Всяка от тях имала редица общи черти с останалите, както и множество своеобразия.

За разлика от други европейски страни, в които през онази епоха доминирали аграрните отношения, италианските територии се отличавали с разцвета на множество градове, по-голямата част от които водели началото си от времето на Римската империя. Действително в земите, върху които се

⁵⁶ Сбито изложение на събитията вж. История Италии в трех томах. т. 1, под ред. акад. С. Д. Сказкина (отг. редактор). М., 1970, 71—272; Котельникова, Л. А., Итальянское крестьянство и город в XI—XIV в. М., 1967; Виноградов, П. Г. Происхождение феодальных отношений в Лангобардской Италии. СПб., 1880; Тарле, Е. В. История Италии в средние века. СПб., 1901; Hartmann, L. M. Geschichte Italiens im Mittelalter, Bd. 1. Leipzig, 1897, II. Aufl. Stuttgart, Cotha, 1923; Bd. 2. Leipzig, 1910; Mor, C. G. L'eta feudale, vol. 1—2. Milano, 1952.

⁵⁷ Вж. Луццатто, Дж. Экономическая история Италии, т. 1, Античность и Средние века. Перевод с итальянского. М., 1954; Самаркин, В. В. Подчинение деревни городу в Северо-Восточной Италии XIII в. — Вестник МГУ, История, 1965, 3; Storiù dell'economia italiana. Saggi di storia economica. A cura di C. M. Cipolla, v. 1. Secoli settimo-diciottesimo. Torino, 1959; Violante, C. Storia ed economia dell'Italia medioevale. — Rivista storica italiana, 1961, feas. III.

⁵⁸ Абрамсон, М. Л. О некоторых особенностях развития феодальных отношений в Южной Италии в XII — XIII вв. — СВ, У. М., 1954; Влияние торговли на формирование феодальных отношений в Южной Италии (IX — XIII вв.), — ЦВ, 31. М., 1968; Cassandro, G. I. Storia delle terre comuni e degli usi civici nell'Italia meridionale. Bari, 1943.

⁵⁹ Вж. Красновская, Н. А. Фриулы. М., 1971; Основные этапы этнической истории фриулов (IV — XX вв.). — Этнические процессы в странах Западной Европы. М., 1970; Valussi, G., Friuli-Venezia-Giulia. Torino, 1961.

⁶⁰ Brusin, G. Aquileia — Enciclopedia Italiana, vol. 3. Milano, 1929, p. 806.

⁶¹ Parlamento Friulano, vol. 1 (1228—1420) Per cura di Pietro Silverio Leicht, part 1, 2. Bologna, 1917.

развивали градовете Милано, Лукка, Равена, Неапол, Амалфи и др., преобладавало натуралното стопанство, но в тях още през ранното средновековие занаятчийството и търговията били в подем, разпространена била натуралната и паричната рента, сечени били монети. Ако в останалите западноевропейски страни отделянето на занаятчийството от селското стопанство дало тласък в развитието на градовете, протекло към X — XII в.⁶², възникването на градовете като центрове на занаятчийска и търговска дейност в италианските земи се отнася още към IX — X в.⁶³

Както убедително посочи италианският историк Е. Сестан, в сравнение с Германия и Северозападна Галия и Италия редица средновековни градове водели началото си още от римско време, но типично за италианските градове било тяхното възникване и утвърждаване не при господството на империята, а през Средновековието. Така например през XII — XIII в. се зародили Александрия, Удине, Витербо, Мачерета, Сан-Северо и редица други градове. Сестан доказва, че докато новите градове процъфтявали, стари центрове като Комако, Аквилея и др. на крайния североизток, северозапад и юг започнали да западат. Поради особенния си път на развитие градове от рода на Венеция, Амалфи и др. не могли да се отнесат нито към новите, нито към старите градове. Като установява различие във времето и произхода на италианските градове, Сестан заключава, че що се отнася до институциите на управление нямало съществено различие между старите и новите градове. В органите на властта не съществувала рязка разлика в нееднакви по произход градове като Венеция, Ферара, Мантуа, Болоня, Падуа, Равена и др.⁶⁴

По такъв начин Е. Сестан правилно подлага на критична оценка романската теория за появата на градовете, но в същото време подценява важния въпрос за градовете като центрове на занаятчийска и търговска дейност. Един проблем, който се изучава системно от историците марксистите, включително и от италианския историк Дж. Луцато⁶⁵.

В резултат от редица причини населението в италианските градове бързо растяло. През времето от 1200 до 1330 г., т. е. за 130 г., жителите на Флоренция нараснали от 10 000 на 90 000, увеличили се 9 пъти. С много бързи темпове се увеличавал гр. Милано. През 1288 г. градът вече наброявал 200 000 жители с 12 500 домакинства. В Милано по това време имало 200 църкви, 300 пекарни, 150 гостилници, 100 кръчми, 440 месари, 40 преписвачи на книги.

Възникналите градове-държави Милано, Равена, Флоренция, Пиза, Лукка и др. се превърнали в първостепенен фактор в историческия живот. „Почти цялата тази земя — отбелязва през средата на XII в. немският хронист Оттон Фрайзингски — е разделена на държави; всяка една от тях принуждава жителите на своите области да ѝ се подчиняват и едва ли може да се намери някакъв знатен или могъщ човек, толкова честолобив, че да не се подчинява на своята държава.“⁶⁶

През XI — XII в. италианските градове били оградени с нови крепостни стени. Появили се нови градски селища, наричани „свободни градове“. Вътрешноградската търговия се разширявала, нараствала ролята на панаирите.

⁶² По-подробно у Geddes, P. *Cities in evolution*. London, 1949; Ennen, E. *Frühgeschichte der europäischen Stadt*. Bonn, 1953; *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*. Lindau, 1958; Rörig, F. *Wirtschaftskräfte im Mittelalter*. Weimar, 1959.

⁶³ Volante, C. *La società milanese nell'età precomunale*. Nuov. adiz. Bari, 1974.

⁶⁴ XIe congrès International des Sciences Historiques, Rapports, III, 75—95.

⁶⁵ Луцатто, Дж. *Економическая история Италии*. Перевод с итальянского. М., 1954.

⁶⁶ *Ottone episcopi Frisingensis et Rahevini. Gesta Frederici seu rectius Cronica*, II, 14. Berlin, 1965, s. 308.

През XII в. панаирите във Ферара се провеждали два пъти през годината, а в Милано — четири пъти. Развивала се занаятчийската промишленост. Милано, Пияченца, Сиена, Пиза, Флоренция се специализирали в производство на сукно, Лукка — на копринени тъкани, а Кремона — на ленини, Венеция произвеждала кожи. Милано се наложил и като оръжен център. В Ломбардия и Тоскана бил в подем рудодобивът⁶⁷. Във Венеция, Пиза и Генуа се строели кораби.

В процеса на своето развитие и утвърждаване като центрове на занаятчийска и търговска дейност и на еретическите движения градовете в Италия придобили някои особености, които ги отличавали от градовете в другите европейски страни. Докато градовете в Северна Франция, Англия, Германия и др. се превърнали във фактори за политическо консолидиране, градовете на Италия в редица случаи задържали обединителните тенденции и ги сковавали. За това спомагало обстоятелството, че италианските градове били свързани повече с външния пазар, поради което на тази основа между тях възникнали остри противоречия. Известни са конкурентните боричкания между Венеция и Генуа, Флоренция и Пиза, Сиена и Лукка, Генуа и Пиза. Неведнъж се сблъскали Милано и Кремона, Болоня и Модена. Това слагало отпечатък върху ориентацията на търговските центрове, върху тяхната социална политика.

Както и в останалите европейски страни, и в Италия градовете били принудени да преоколяват съпротивата на сеньорите, върху земите на които възниквали и се утвърждавали. В Северна и Средна Италия въоръжената борба между сеньорите започнала още в края на IX в., а през XII в., общо взето, завършила успешно. В резултат от победата били създадени известните градове-комуни⁶⁸, управлявани от консули. Законодателната власт се намирала в ръцете на специален „Съвет на доверени лица“, избиран от гражданството.

Ако се съди по данните, съдържащи се в изворите, в Кремона комуна съществувала още през 1078 г., в Пиза — 1081 г., в Генуа — 1099 г., във Верона — 1107 г. В Лукка, Анкона, Асти комуни били създадени в края на XI в., а в Бергамо, Тревизо, Бассано, Падуа, Виченца — в началото на XII в. През 1115 г. комуната се наложила във Флоренция, Сиена, Ферара. Като орган на новата власт консулатът се появил в редица градове-комуни — към 1130 г. в Кремона, около 1136 г. във Верона, към 1138 г. във Флоренция, около 1141 г. във Верчелла, към 1150 г. във Феанца⁶⁹.

Поемайки управлението на градовете в свои ръце, гражданите трябвало да продължат борбата с феодалните сеньори, които владеели териториите около градските стени и създавали редица пречки на населението, живеещо свободно съгласно принципа „градският въздух прави хората свободни“⁷⁰. Феодалните замъци и крепости, които се намирали върху непристъпни

⁶⁷ Carli, F. *Storia del commercio italiano*, t. 1 — 2. Padova, 1934—1936; Schip, M. *Il Mezzogiorno d'Italia*. Napoli, 1927; Sieveking, H. *Genuesisches Finanzwesen*. Freiburg, 1898—1899; Leicht, P. S. *Copporazioni romane e arti medioevali*. Torino, 1937; Mengozzi, G. *Le città italiane nell'alto Medio Evo*. Firenze, 1951; Schneider, F. *Die Entstehung von Burg und Landesgemeinde in Italien*. Berlin, 1924.

⁶⁸ Баткин, Л. М. Период городских коммун. — История Италии, т. 1, 200—244; Fasoli, G. *Dalla civitas al comune nell'Italia settentrionale*. Bologna, 1969; Fasoli, G. *Citta e storia delle città. Che cosa sappiamo della città italiana nell'alto medio evo? La coscienza civica nelle „laudes civitatum“* — *Scritti di storia medievale*. Bologna, 1974, 163—198, 293—320; Fasoli, G. *La realtà cittadina nei territori canossiani*. Modena, 1978; Mor. C. G. *Storia politica d'Italia. L'etafeudale*. Milano, 1952; Goetz, W. *Die Entstehung der italienischen Kommunen*. München, 1944.

⁶⁹ Баткин, Л. М. Период городских коммун. — История Италии, т. 1, с. 222.

⁷⁰ Werner, E. *Stadtlift macht frei*. Berlin, 1976.

твърдини, се превърнали в средища за грабежи и нападения, поради което гражданите се организирали и разрушавали замъци. Ликвидирането на опорните пунктове на грандите, които събирали различни такси за преминаване по пътищата, мостовете и пр. осигурявало не само по-нататъшното развитие на градските центрове, но и създавало предпоставки за гарантиране на снабдяването им със селскостопански продукти и суровини.

Преимущества на градския живот били умело използвани от представителите на феодалната аристокрация. В градовете се заселили и богати земевладелци, дребни и средни феодали, които се съюзили с богатите търговци и занаятчии. Настъпило своеобразно сливане между феодалите граждани и пополаните земевладелци. Това се отразило върху структурата на феодалната система. Майоратната система в Италия почти отсъствувала поради липсата на централна кралска власт. Поземлените владения могли да се делят между различните потомци, да се отчуждават и пр. В резултат феодалната аристокрация отслабнала и не могла да играе роля в процеса на обединяването на страната⁷¹.

В Ломбардия и Тоскана комуналното движение било свързано с усилията за провеждане на църковни реформи. В обстановка на разпалящи се противоречия папите Александър II (1061—1071) и Григорий VII (1073—1085), стремежи се да укрепят църквата, използвали умело настроенията на гражданите и смазвали сепаратистично настроените епископи. Архиепископите на Милано, както и едрата аристокрация, заставали на страната на империята и изменяли на интересите на италианските градове⁷². Такава линия поддържали и други архиепископи, поради което предизвикали недоволството на градовете.

Като се вземат под внимание социалните функции на католическата църква като крепител на господстващите феодални обществени отношения, могат да бъдат разбрани причините, поради които борбата против нея започва сравнително рано. Още през X в. гражданите се вдигнали на борба срещу епископите сеньори. През следващото XI столетие властта на епископите била отхвърлена в Кремона, Пиза, Асти, Лукка и други градове на италиански север.

Един от върховете в борбата на недоволното градско население от установената феодална система отбелязало въстанието на Арнолд Брежански (края на XI или първата половина на XII в. — 1155)⁷³ в Рим през 1143 г., когато римляните се вдигнали против папата, за република. В проповедите, които произнасял, ръководителят на бунта атакувал църквата, папата и кардиналите. Изразявайки въждеденията на бюргерството за гражданска власт, независима от църквата, А. Брежански се борел за създаване на църква, която да не взима данъци. Принуден да напусне Рим, метежникът еретик бил заловен през 1155 г. от император Фридрих Барбароса и предаден на папа Адриан IV (1154—1159)⁷⁴. А. Брежански бил осъден на изгаряне като еретик и прахът му хвърлен в Тибър.

Своеобразията на градския живот в Италия не могли да не се отразят в определена степен върху развитието на селата, техния аграрен строй,

⁷¹ Вж. Котельникова, Л. А. Особенности развития феодализма в Северной и Средней Италии в IX — XIV вв. — История Италии, т. 1, с. 113.

⁷² Баткин, Л. М. Период городских коммун. — История Италии, т. 1, с. 223.

⁷³ Вж. Бортник, Н. А. Арнольд Брешианский — борец против католической церкви. М., 1956; Frugoni, A. Arnaldo da Brescia nella fonti del secolo XII. Roma, 1954.

⁷⁴ Almedingen, M. E. The English Pope (Adrian IV). London, 1925.

положението на селското население, характера на класовата борба и пр.⁷⁵ Макар развитието на производителните сили в различните райони да протичало неравномерно, селското стопанство като цяло отбелязвало значителен напредък. В Тоскана, Ломбардия, Кампания и в други области се наложила триполната система и била въведена повсеместно. Усъвършенствувала се обработката на почвата. Развил се напояването. По долината на р. По била изградена система от напоителни канали.

През XII в. се разширила практиката на феодалите да намаляват своите домени и да ги предоставят под аренда на селяните и дребните рицари. В обработването на земята под аренда били включени и значителна част от гражданите, които започнали да купуват големи парцели земя. Развитието на парично-стоките отношения се отразило върху въвеждането на комутацията, т. е. върху налагането на паричната рента.

Закономерното отслабване на феодалната власт спомогнало за освобождаване на селяните от крепостническа зависимост, повлияно от ранното развитие на градовете и от разцвѣта на парично-стоките отношения. Започнали да бягат от селата още през XII в., селяните се освобождавали от феодална зависимост и търсели защитата на градовете-републики. В резултат от настъпилите благоприятни условия през XIII в. освобождаването на селяните от крепостническа зависимост приключило окончателно⁷⁶.

В процеса на своето освобождаване селяните образували самостоятелни селски комунни, възникващи върху основата на съседските общини марки. Селските комунни, ръководещи се от специални статуты, създавали свое самоуправление, разполагали с изборни органи, съд и пр. По такъв начин комуните, изградени в селата, защитавали интересите на селяните от произволите на феодалната аристокрация, грижели се за благоустройството на селищата и пр.⁷⁷ Това обаче не могло да подобри напълно тежкото положение на селското население. Отхвърлили гнета на феодалната аристокрация, селяните изпаднали в известна зависимост от градовете, които започнали да ги подлагат на експлоатация и потисничество.

Недоволни от засилващите се процеси на закрепостяване и експлоатация, селяните се борели срещу установената феодална система, оказвали съпротива, която взимала разнообразни форми. Вдигали се и на въстания през 1123, 1168, 1178, 1179 г. Разпространявали се и еретическите учения.

Докато в Северна и Средна Италия феодалните отношения се развивали сравнително добре, макар да не могла да се оформи напълно йерархическата система на феодалната класа, в Южна Италия и Сицилия положението било по-друго. Феодалните порядки в южноиталианските територии се налагали при господството на чуждоземни завоеватели. Това определило и насоките на социалните взаимоотношения. В края на XI в. Южна Италия била завладяна от нормандците⁷⁸. По-късно, когато Рожер II (1130—1154) бил коронясан за

⁷⁵ Вж. Котельникова, Л. А. Положение и классовая борьба зависимого крестьянства в Северной и Средней Италии в XI — XII веках. — СВ, 6, 1955; Агрικултура и урожайность зерновых в Тоскане в XII — XIV вв. — СВ, 36, 1973; Брагина, Л. М. Крестьянское движение в Северо-Восточной Италии XIII — XIV веках. — ВИ, 1955, 8; Положение крестьянства в Северо-Восточной Италии в XIII — XIV вв. — Из истории трудящихся масс Италии. М., 1959.

⁷⁶ Вж. по-подробно Котельникова, Л. А. Освобождение крестьян в Тоскане в XII — XIII вв. — СВ, 27; Город и освобождение сервов в Италии XIII в. — СВ, 28.

⁷⁷ По-подробно у Котельникова, Л. А. Особенности развития феодализма в Северной и Средней Италии IX — XIV вв. — История Италии, т. 1, с. 84 сл.

⁷⁸ Shalandon, F. Histoire de la domination normande en Italie et in Sicilie, v. 1 — 2. Paris, 1907; Cahen, C. Le régime de L'Italie normande. Paris, 1940; Pontieri, E. Tra i normanni nell'Italia meridionale. Napoli, 1948.

крал и поставил началото на Нормандската династия⁷⁹, Южна Италия и Сицилия се обединили и образували известното Сицилианско кралство.

Изграждането на централизирана държава в Южна Италия било свързано с известни изменения в социалната структура на господстващата феодална аристокрация. Ако се съди по известния Каталог на бароните в Южна Италия, съставен през 1152—1153 г., в тази част на страната фигурирали 8620 феодала. Като се включат и феодалите от Сицилия и Калабрия, броят на феодалите ще се удвои. Това означава, че относителният състав на феодалната аристокрация достигал приблизително около 17 240 души. Макар мнозинството от феодалите, фигуриращи в Католага, да били дребни рицари, сведенията в него дават известна представа за състоянието на италианската феодална аристокрация в Южна Италия. Но данните са относителни, защото в Католага не били обхванати някои рицари от Апулия, за които се съди по грамоти⁸⁰.

Тържествената коронация на Рожер II от папа Анаклет II (1130—1138) в Палермо предизвикала образуването на лига, насочена срещу новото кралство. В състава на лигата влизал немският крал Лотар III и византийският император Йоан II Комнин (1118—1143), както и градовете-републики Венеция и Пиза. Като се възползвал от боричканията между Инокентий II и Анаклет II за папския престол, през 1132 г. Лотар III навлязъл в Италия. Докато Анаклет II застанал на страната на Рожер II, Инокентий II се ориентирал към Лотар III и през 1133 г. го коронясал тържествено в Латеранския събор за император на „Свещената Римска империя“. Когато обаче императорът напуснал Италия, Инокентий II бил прогонен от Рим, Анаклет се укрепил на папския престол, а Рожер II усмирил непокорните барони и наложил своята власт в цяла Апулия⁸¹, в Южна Италия и Сицилия.

Макар и да задържало самостоятелното развитие на южноиталианските територии, нормандското завоевание наложило накрая специфични феодални порядки с динамичен характер. Крупен феодален собственик станал кралят, който заграбил значителна част от земите на местната феодална аристокрация. Срещу определени задължения той ги раздавал на църквата, на нормандските феодала и на местните аристократи, които проявявали готовност да му служат.

Кралете Вилхем I (1154—1166)⁸² и Вилхелм II (1166—1189)⁸³ провеждали политика на ограничаване правата на бароните, подкрепяни от дребните рицари. Поддържали ги средните и дребните феодала, които се нуждаели от помощта на кралския двор при експлоатирането на селското население. Понеже те не разполагали с възможности за използване на извъникономическа принуда, търсели подкрепата на краля.

В края на XII в. в живота на Южна Италия настъпили съществени изменения, когато Нормандската династия се сродила с династията на Штауфените. Синът на Фр. Барбароса, крал Хенрих VI (1190—1197)⁸⁴ през 1186 г. сключил брак с Констанция, дъщеря на Рожер II, в резултат на който

⁷⁹ Garufi, C. A. Ruggiere II e la fondazione delle monarchia in Sicilia — *Archivio Storico Siciliano*, nuova ser. N 52, 1932; Caspar, E. Roger II. Innsbruck, 1904.

⁸⁰ Абрамсон, М. Л. Южная Италия IX — XIII вв. — *История Италии*, т. 1, с. 159.

⁸¹ Falconis Beneventani. *Chronicon*, ed. L. A. Muratori, *Rerum italicorum scriptores*, t. 5. p. 115.

⁸² Siragusa, G. B. *Il regno di Guglielmo I*, 2 ed. Palermo, 1929.

⁸³ La Lumia, J. *Storia della Sicilia sotto Guglielmo II Buono*. Firenze, 1867.

⁸⁴ Toeche, Th. *Kaiser Heinrich VI*. Leipzig, 1867; Perels, E. *Der Erbreichsplan Heinrichs VI*. Berlin, 1927.

Сицилийското кралство било присъединено към империята. Преодолявайки съпротивата на населението, което издигнало за крал внука на Рожер II, Танкред, Хенрих VI провел два похода: първият от 1191 г. бил безуспешен и едва при втория поход от 1194—1195 г. смазал въстанието на местните барони и успял да наложи своята власт. Завоювайки Южна Италия и Сицилия, той се коронясал в Палермо за крал на Сицилия. Когато Фридрих II Хохенщауфен, син на Хенрих VI от брака му с Констанция, заел престола отначало като крал (1212), а след това и като император (1220—1250)⁸⁵ на „Свещената Римска империя“ той успял да укрепи властта и да я засили. Наистина докато бил малолетен, фактически владетел бил папа Инокентий III (1198—1216), но след неговата смърт укрепил своите позиции. По силата на Мелфийската конституция, издадена през 1231 г., били сринати всички феодални замъци, издигнати през последните 40 години. По такъв начин били подпогани позициите на местната феодална аристокрация. Засилвайки централизацията на държавната власт, смазвайки всеки опит на градовете за автономия, император Фридрих забавял развитието на Южна Италия, подлагал населението на безмилостна експлоатация.

В тясна връзка със съпротивата срещу немската агресия в италианските земи се оформили две политически групировки — на гвелфите и гибелините, които просъществували дори до XV в. Гвелфите, противници на императора, получили името си от Велфите (Guelfi), херцозите на Бавария и Саксония, които съперничели с династията на Штауфените. Гибелините поддържали политиката на Фридрих Барбароса. Названието си (Weiblingen) получили от името на един от замъците на Хохенштауфените. Сблъсъците между двете враждуващи групировки намерили дълбоко отражение в живота на италианското общество⁸⁶.

В борба с последните Штауфени на престола в Сицилия се утвърдил Карло I Анжуйски (1266—1285), син на френския крал Людовик VIII. Папа Климент IV (1265—1268), който враждувал с династията на Штауфените, го подпомогнал да навлезе в италианските земи, респективно в Сиена и Флоренция, които се намирали в ръцете на гвелфите, оказали му също активна подкрепа в завоевателния поход. През 1266 г. Карло Анжуйски победил немците при Беневенто, а през 1268 г. — при Талякоццо, и овладял Южна Италия и Сицилия. Превърнал Неапол в своя столица, той поставил началото на управлението на Анжуйската династия в италианските земи. Възникнало Неаполитанското кралство⁸⁷. Французите, които привлякъл в управлението, както и увеличаването на данъците и налозите предизвикали масово недоволство сред населението. През 1282 г. в Сицилия избухнало въстание, влязло в историята под названието „Сицилийска вечерня“⁸⁸, понеже според легендата пламнало на 31 март по звъна на църковните камбани, призоваващи за вечерно богослужение. Въстаниците избили голяма част от френските нашественици. Представителите на феодалната аристокрация, възглавявани от Джованни да Прочида, се събрали в Палермо и предложили

⁸⁵ Kantorowicz, E. Kaiser Friedrich der Zweite, 4. Aufl. Berlin 1936; Pepe, G. Lo stato ghibellino di Federico II, 2 ed. Bari, 1951; Fasoli, G. Aspetti della politica italiana di Federico II 2 ed. Bologna, 1966.

⁸⁶ По-подробно у Баткин, Л. М. О сущности борьбы гвелфов и гибеллинов в Италии. — Из истории трудящихся масс Италии. М., 1959; Гвелфы и гибеллины во Флоренции. — СВ, 16, 1959.

⁸⁷ Colletta, P. Storia del realme di Napoli, v. 1. Napoli, 1951; Croce, V. Storia del regno di Napoli, 4 ed. Bari, 1953; Leonard, E. G. Les Angevins de Naples. Paris, 1954.

⁸⁸ Amari, M. La guerra del Vespro siciliano, 9 ed., v. 1 — 3. Milano, 1886; Runciman, S. The Sicilian Vespers. Cambridge, 1958.

на краля на Арагон Педро III да заеме престола на Сицилия. През септември 1282 г. той освободил Мессина, покорена от Анжуйците, и завладал цяла Сицилия, управлявайки под името Педро I.

Чуждоземното феодално господство в южноиталианските земи дало отражение не само върху градския живот, но и върху развитието на селското стопанство⁸⁹. Значителна част от поземлените владения на местната аристокрация и на селячеството била заграбена от завоевателите. Селяните загубвали свободата си, изпадали в различни форми на зависимост.

Разпространяването на еретическите движения в италианските земи се намирало в тясна връзка с развитието на стоково-паричните отношения в градовете-комуні, които подкопавали основите на натуралното стопанство в селата. Феодалът земевладелец се принуждавал да намалява своите парцели. Едрите феодали, нуждайки се от пари, предавали земята си под аренда на селяните, дребните рицари и търговците. Сеньорите се виждали принудени да продават земите си на градските патриции или да ги залагат.

Най-общите закономерности, които сложили отпечатък върху стопанския живот на Южна Италия и Сицилия, не могли да не се отразят и върху особеностите на градовете и градския живот⁹⁰. Сравнително силната централна кралска власт държала в подчинение градовете и не им позволявала да извоюват своя автономия. Не могла да разцъфти и местната занаятчийска промишленост. Стоково-паричните отношения не се развили достатъчно и не били в състояние да активизират икономическите и обществените порядки. Едва в началото на XIV в. процесът на феодализацията получил своя окончателен завършек. Градовете Амалфи, Неапол, Бари, Палермо и др. не успели да се превърнат в центрове на занаятчийска дейност, а продължавали да извършват транзитна търговия с Леванта.

Важен етап в икономическото развитие на Италия отбелязало възникването на цеховете през XI — XII в. — специализирани корпорации на занаятчиите и търговците. Те били обединения на занаятчиите по професии — ковачи, оръжейници, сукнари, хлебари, кожари и пр. В тях била изградена строга йерархическа структура — майстори, калфи, чираци. Цеховете изпълнявали и определени икономически функции — борели се за установяване на монополно право в производството на дадени изделия, за регламентация на производството, за отстраняване на конкуренцията и пр. В качеството си на специфични корпорации цеховете упражнявали влияние върху начина на живот на своите членове, върху техния бит и нрави. Защиатавайки интересите на занаятчиите, те възглавявали борбите срещу патрицията. Когато завоювали победа, поемали властта в свои ръце, както било във Флоренция⁹¹.

Занаятчийските корпорации възникнали в по-голямата част от градовете на Северна и Средна Италия. През XII в. най-крупни цехове във Флоренция

⁸⁹ Вж. подробно Абрамсон, М. Л. Положение крестьянства и крестьянские движения в Южной Италии в XII — XIII вв. — СВ, 3, 1951; Крестьянство в византийских областях Южной Италии (IX — XI вв.). — ВВ, VII, 1953; О роли арендных отношений в социально-экономическом развитии Южной Италии (IX — XII вв.). — Из истории трудящихся масс Италии, 3—46; О состоянии производительных сил в сельском хозяйстве Южной Италии (X — XIII вв.). — СВ, 28; Южноитальянская община (IX — XIII вв.). — СВ, 32, 1969.

⁹⁰ Абрамсон, М. Л. О роли арендных отношений в социально-экономическом развитии Южной Италии (IX — XI вв.). — Из истории трудящихся масс Италии, 3—46; О некоторых особенностях развития феодальных отношений в Южной Италии в XII — XIII вв. — СВ, V, М., 1954; Влияние торговли на формирование феодальных отношений в Южной Италии (IX — XIII вв.). — СВ, 31, 1968; Характерные черты южноитальянского города в раннее Средневековье (VI — XX вв.). — СВ, 40; Южная Италия IX — XIII вв. — История Италии, т. 1, с. 158 сл.

⁹¹ Valsecchi, F. Comune a corporazione nel medio evo italiano. Milano, 1949.

били Калимела и Лана, а към края на века в Милано се оформили корпорациите на редица занаятчийски цехове „Креденца на св. Амвросий“.

През XIII в. голямо развитие получило банковото дело, свързано с разцвета на градовете, с дейността на лихварите. Леонардо от Пиза използвал арабските числа, оформил десетичната цифрова система и подпомогнал развитието на счетоводството. Във Венеция била въведена техниката на банковото дело. Банкерските операции на търговско-лихварските компании във Флоренция в края на XIII в. се наложили като водещи в западноевропейския пазар. Сечели монети всички по-големи градове. Златният флорин на Флоренция получил общоевропейско значение като средство за размяна.

Италианските градове-републики, по-специално Венеция⁹², Генуа⁹³, Пиза и др., и особено папският престол, играели решаваща роля при покоряването на Константинопол на 12 април 1204 г. от кръстоносците. Започнало налагането на италианските търговски фактории във Византия и в източния свят. При установяване господството на Никейската империя влиянието на западния свят, включително на Венеция, Генуа и др. се засилило⁹⁴.

Международните икономически връзки на италианските градове, разраснали се още през XI — XII в., се разширили и укрепнали. Италианците търгували с Алжир, Тунис, Мароко, Египет. Генуезците се наложили в Испания, пизанците — във Франция, венецианците — по Адриатическото крайбрежие. Италиански търговски фактории възникнали в Северна Африка и Близкия изток. Търговците от Апенинския полуостров изтласкали арабските и византийските си съперници, които се оказали слабоконкурентни. Условиата, създадени от кръстоносните походи, дали възможност на Венеция, Генуа, Пиза, Анкона да разширят своето влияние в Леванта, откъдето купували подправки (чер пипер и др.), бои, памук, а изнасяли металически изделия, добитък, храни.

В същото време свободните селяни-алодости, обединени в силни общини, продължавали да бранят свободите си и да оказват съпротива на закрепостяването. Избухнали въстания, насочени срещу феодалната аристокрация и особено срещу духовенството. Такива въстания се разразили в 1115, 1123, 1192 г. и др.⁹⁵ Наред с въстанията масов характер придобивали и ересите.

Както доказват някои италиански изследователи, градската беднота и обезправените маси от селата, плебса и селските бедняци повече или по-малко осъзнавали своите интереси и се вдигали на обща борба против феодалната обществена система. „Между града и селото — пише Фиуми — няма непроходим разрыв. Това са две страни на една икономическа система, свързани помежду си.“⁹⁶ Не по-различно е становището и на Конясо, който пише за „две страни на първия етап от развитието на комуните в непосредственото участие на дребните феодали в градското управление“⁹⁷. Дж. Лудато заема друга позиция. „В цялост, в земеделието, основано напълно

⁹² Вж. Соколов, Н. П. Борьба Венеции за преобладание на Востоке с западными итальянскими республиками в XII и XIII веках. — УЗ Горьковского гос. университета, историко-филологическая серия 46, 1959, 69—79.

⁹³ Генуезката флотилия, състояща се от 6 кораба и 10 галери, пристигнала след падането на Константинопол, фактически не взела участие в неговото покоряване.

⁹⁴ Жаворонко, П. И. Никейская империя и Запад. — ВВ, 36, 1974.

⁹⁵ По-подробно у Абрамсон, М. Л. Южная Италия IX — XIII вв. — История Италии, т. 1, 188—189.

⁹⁶ Fiumi, E. Sui rapporti economici tra città e contado nell'eta comunale. — Arc. corico italiano, vol. 114, 1956, p. 64, 67.

⁹⁷ Cognasso, F. Le origini della signoria Lombarda. — Archivio storico lomb., vol. 83, 1956, p. 8.

на труда на колоните, — отбелязва този автор — по предишному господствували методи, малко отличаващи се от тези, които са описани от древноримските автори. . . Крупните търговци от градовете, които били едновременно и крупни поземлени собственици. . . , обръщали цялото свое внимание и всички те свои способности върху търговските дела; земята за тях била само едно от средствата да осигурят себе си от риска, свързан с търговията и банковото дело, допълнителен източник на доходи. . . Ликвидирайки властта на крупните феодали, градът заел тяхното място; той разглеждал подчиненото на неговата власт село като своя колония, която трябва да снабдява града с продоволствие и където трябва да намират пазар изделията на градското занаятчийство.“ Според Луцато през първия период от своето съществуване „комуната се борела с крепостничеството (стремейки се по такъв начин да отслаби сеньорите)“, през следващия етап обаче положението на селяните, прикрепени към земята, съответствувало на интересите на гражданите, които ставали собственици на земята⁹⁸. Въз основа на сведения, които се отнасят и за Пиза, подобни заключения прави и Виоланте. „Буржоазията. . . принесе в селото не предкапиталистическия дух на града — пише Виоланте, — а умонастроение, което може да бъде наречено нефеодално.“⁹⁹ Друг автор — Отокар, приема, че комуните в Италия били център на голяма и сложна организация, която излизала далече зад пределите на градовете. Градските общини били свързани с обкръжаващата ги среда, бидейки нейно организационно ядро и политически център, където живеела и феодалната аристокрация¹⁰⁰. Това разбиране сравнително правилно отразява сложността на социалната картина в италианската икономика.

При цялата раздробеност и разпокъсаност на италианските земи през XI — XIII в. била формирана италианската народност. Макар и да съществували множество териториални, политически, а в някои отношения и етнически различия, италианците започнали да се чувствуват единни, да осъзнават общата си историческа съдба, общите си интереси и пр. Единството им не се изграждало върху базата на икономическите връзки, защото между отделните градове-държави, градове-републики (а в редица случаи и между различните селища) бушувало съперничество, остри, непримирими противоречия. Италианското етническо единство се формирало върху историческите традиции, които развивали душевността, бита, културата, укрепвали самосъзнанието на романо-италианското население, което асимилирало многобройните чуждестранни заселници. Единството на италианците било формирано в борбата срещу чуждоземните завоеватели — унгарци, нормандци, немци и др. Както и останалите европейски народности, италианската народност се отличавала с остри вътрешни противоречия, делеяла се на две основни антагонистични класи — феодална аристокрация и селяни¹⁰¹.

В началото на XIII в. значение на единен италиански литературен език придобило тосканското наречие. Във Флоренция Гуидо Кавалканти (1260—1300), а наред с него и редица други поети придали завършеност и съвършенство на поезията. Поставено било началото на школата „нов сладък

⁹⁸ Luzzatto, G. Storia economica d'Italia. L'Atichita e il Medioevo. Bibl. storica, 20. Roma, 1949, p. 246.

⁹⁹ Violante, C. Per la storia, p. 173.

¹⁰⁰ Ottokar, N. Il problema della formazione somunale. — Questioni di storia, 1955, 4, p. 358.

¹⁰¹ Вж. Красновская, Н. А. Италиянци — Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. М., 1977, 12—29; Италиянци — календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Летне-осенние праздники. М., 1978, 8—19; Италиянци — календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Зимние праздники. М., 1973, 18—32.

стил“, достигнала най-високи върхове в творчеството на Данте Алигиери (1265—1321).

Народността единство намерило върховен израз в образуването на различни лиги за борба срещу немските императори — веронската от 1164 г., тосканската от 1198, ломбардската от 1167 г. Показателно е, че ръководителите на лигата се събрали през 1177 г. във Венеция и изразили готовност да се борят против императора в името на „честта и свободата на Италия“. Според свидетелството на хронисти, „градовете, даващи клетва един на друг, станали всички като едно тяло“¹⁰².

Градската култура започнала да изтласква теологическите традиции. Новосъздадените университети в Италия — в Болоня (1158 г.), Виченца (1205), Арецо (1215), Падуа (1222), Неапол (1224) — формирали лекари и юристи. В областта на алгебрата, геометрията и оптиката още през XIII в. Фибоначи и Вителло отбелязали значителни постижения¹⁰³.

В края на краищата икономическият подем в италианските земи се отразил положително върху развитието на културата, включително и върху равнището на идеологическата съпротива срещу католическата църква. Положително се отразило бурното развитие на стоково-паричните отношения, които закономерно и неизбежно подкопавали феодалния строй. Като страна, в която — по оценката на Маркс — „капиталистическото производство се е развило най-рано“¹⁰⁴, се зародили и разпространили еретически учения, обхванали широките слоеве от селското и градското население, избухнали масови въстания и срещу феодалната система на експлоатация.

Върху характера на ересите, които възникнали и се разпространили в италианските предели, в определена степен се отразила и вътрешната нагласа, самата душевност на италианците. Специфичната обособеност на отделните области, градове, селища в икономическо отношение спомагала за формирането на своеобразна идейно-културна автономия. В качеството си на стопански и културни средища градовете били разтърсвани от постоянни междоусобици и взаимни опустошителни разпри. В страната съществувал хаос в циркулацията на монетите, сечени в почти всеки голям град, в теглилките и пр. Местният патриотизъм, съчетан с преклонение пред древноримските традиции, определял в редица случаи поведението на гражданите. Различните диалекти, говорени в областите и градовете, водели до запазване на съществуващото разделение. Бушували непрекъснати разпри не само между градовете, които живеели в постоянни конфликти, но и между отделните търговски и банкерски фамилии. Непрекъснато пламтяла своеобразна „война на всички против всички“.

При такава обстановка възниквали и се разпространявали еретическите движения в италианските земи. Те отразявали недоволството на селското население и градския плебс от установената система на гнет и потисничество, благославяна на папския престол, от католическото духовенство. Самите ереси — катарите, апостолски братя, патарени и др. — се намирали в определена връзка с останалите форми на класова борба, но притежавали антикатолическа насоченост.

Наред с Италия друг голям център на еретическите движения била Франция, превърнала се в „класическа“ страна на феодалния строй¹⁰⁵. Във

¹⁰² По-подробно у Баткин, Л. М. Период городских коммун. — История Италии, т. 1, с. 264, 267—268.

¹⁰³ По-подробно у Баткин, Л. М. Период городских коммун. — История Италии, т. 1, с. 268.

¹⁰⁴ Маркс, К. Капиталът. Т. 1, С., 1955, с. 717.

¹⁰⁵ Сбит преглед на епохата у Люблинская, А. Д. Расцвет феодализма (X—XIII века). — История Франции, т. 1, с. 69 и сл.

френските земи ересите — катари, албигойци, валденци и др. — взели такива широки размери, борбите им придобили такъв масов размах, че обхващали най-многолюдни слоеве от населението. Неслучайно надиганията на албигойци и катари влезли в историята под названието „Албигойски войни“, „Епопея на катарите“, „Време на хероиката“¹⁰⁶ и др.

Основните предпоставки, оказали определящо влияние върху историята на еретическите движения във Франция, се криели в развитието на селското стопанство и в подема на градската икономика. В условията на развития феодализъм, настъпил във френските земи още през X в., се извършвали дълбоки промени в социално-икономическия и обществено-политическия живот. На първо място промените засегнали положението на селяните и предизвикали големите класови конфликти, оставили дълбок отпечатък във френското феодално общество. Оформили се и градовете, които станали центрове на бурни социални движения. Засилила се и укрепнала кралската власт. Процесът на централизацията на държавата получил по-нататъшно развитие. Поради всичко това се приема, че през този период феодализмът във Франция получил „най-съвършена класическа форма, което оказало огромно въздействие върху по-нататъшната съдба на страната и превърнало Франция в своего рода образец на западноевропейския феодализъм въобще“¹⁰⁷.

Голямо значение за развитието и масовизирането на еретическите движения във Франция имало развитието на градовете, чиято роля започнала да се чувства през X в., но от XII в. нараснала изключително много¹⁰⁸. Преди всичко възникването и утвърждаването на градовете като центрове на занаятчийска и търговска дейност спомогнало за по-нататъшния подем на стоково-паричните отношения, за по-нататъшното развитие на производителните сили. От друга страна, в градовете се образували нови социални сили, които повели борба за ликвидиране на феодалната раздробеност, за изграждането на централизирана държава.

Градовете в Северна Франция преминали сравнително труден път на развитие и укрепване. Това се дължало до голяма степен на обстоятелството, че дълго време не могли да отхвърлят зависимостта си от сеньорите, които ограничавали правата им. При все това те усъвършенствували занаятите и поддържали оживени търговски връзки. В подем били градовете Аррас, Амиен, Камбре, Аббевил, Сен-Кантен, Кобри, Монтьо, Дулен, Париж, Реймс, Лан, Мо, Бове, Труа, Орлеан и др., които вече се равнявали с градовете на Южна Франция. В тях се развивало производството на сукнени, ленени и копринени тъкани. В подем били оръжейното дело, различните строителни занаяти. Съветската историчка Е. Т. Тимофеева уточнява, че през XIII в. в Амиен имало 80 занаята, в Аббевил — 64, в Сен-Кантен —

¹⁰⁶ Duvernoy, J. Le catharisme, p. 237.

¹⁰⁷ Люблинская, А. Д. Расцвет феодализма (X — XIII века). — История Франции, т. 1, с. 69.

¹⁰⁸ За разлика от историята на селата, която разполага с по-богата историография, на развитието на градовете във Франция са посветени сравнително по-ограничен брой изследвания. Вж. справочника на Dollinger, Ph., Ph. Wolff, Bibliographie d'histoire des villes de France. Paris, 1967; Petit-Duiallis, Ch. La commune française. Paris, 1947; Higounet, Ch., Y. Renouard, Histoire de Bordeaux, t. 2 et 3. Bordeaux, 1963—1965; Histoire du commerce de Marseille, t. 1, 2. Paris, 1949—1951; Febrier, P. Le développement urbain en Provence, Paris, 1964; Purlan, J. La commune et le corps de ville de Sens (1146—1789), Paris, 1942; Спр. Стам, М. С. Экономическое и социальное развитие раннего города (Тулуза XI — XIII вв.). Саратов, 1969; Конокотин, А. В. Борьба крестьян за самоуправление и коммуны на севере Франции в XII — XIV вв. — ВИ, 1957, 9.

56¹⁰⁹. Ако се съди по т. нар. „Книга на талията“, в Париж към края на XIII в. имало 130 вида занаяти. Според други сведения по същото време в столицата на Франция се наброявали около 300 занаятчийски и търговски специалности. Общо взето, в големите градове специализацията на занаятите варираше от 70 до 80 разновидности¹¹⁰.

През X — XII в. в Макон, който бил „средоточие на градската дейност“¹¹¹, разцъфтявали търговията и занаятите. Според Дюби личната инициатива и конкурентноспособността на населението малко могли да изменят системата на ценностите, които съществували. По собствената му констатация, „дарението и насрещното дарение, представата за благородство, за ценността на предметите на обмяна, не подпадащи се на обръщението на парите, съставлявали основния фонд на циркулацията на ценностите“¹¹². Това означава, че оборотните средства не били свързани с произвежданите материални ценности или с техния паричен еквивалент. Макон забогатявал и разцъфтявал поради това, че нямал силен покровител, могъщ сеньор, който да ограничава съществуващата социална структура.

В цялостната структура на Макон — занаятчийска, търговска, аграрна — свой начин на живот водели някои затворени групи — абатствата и еврейската община, които не поддържали контакти с населението, а живеели от подаянията на сеньора. В абатството и в еврейската община била установена собствена йерархия, отношения на заповеди и подчинение, които не били свързани с генералното развитие на историческия процес¹¹³.

В края на XII в. в историята на френската сеньория се очертали две характерни своеобразия, които я отличавали от феодалните имения в Германия и Англия: разпадането на манса и ограничаването на отработъчната рента. Както правилно отбелязва М. Блок, сеньорите продължавали да възнаграждават отделни занаятчийци, които в повечето случаи населявали земите до техните владения, с определени поземлени парцели, срещу които изпълнявали известни задължения. Компактната част от собствениците не доставяли вече на феодалите дървени изделия, тъкани и дрехи — подобни задължения много рядко изпълнявали само ковачите. Блок привежда данни, от които се вижда, че сеньорите започнали да удовлетворяват своите потребности за сметка на повинностите, изпълнявани от градските занаятчийци, в случай, че държали градовете в подчинение: обикновено те използвали труда на домашните занаятчийци¹¹⁴.

Нов подем в развитието на градовете настъпил през XIII в. Ако се съди от регистрите на кралската канцелария в началото на XIII в. в границите на кралския домен имало 144 града, като 39 от тях били комуни¹¹⁵. В списъците не били включени градовете на Южна Франция, поради което от тях не могат да бъдат правени обобщаващи заключения за комуникалното движение във Франция. Всеки случай властта в градовете била съсредоточена в ръцете на консул, който бил избран от гражданите, респективно от

¹⁰⁹ Тимофеева, Е. Т. Ремесленный цех, ремесло и торговля в городах Северо-Восточной Франции в XII — XIII вв. СВ, XIV, М., 1959, с. 97.

¹¹⁰ Люблинская, А. Д. Расцвет феодализма (X — XIII века). — История Франции, т. 1, 83—84.

¹¹¹ Duby, G. Société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise 2e ed. Paris, 1971. p. 47.

¹¹² Le Moyen Âge: Entretien de A. Casanova avec G. Duby — Aujourd'hui, l'histoire. Paris, p. 204.

¹¹³ Duby, G. La société aux XIe et XIIe siècles, p. 87, 130.

¹¹⁴ Bloch, M. Les caractères originaux de l'histoire française, 96—97.

¹¹⁵ Documents sur les relations de la royauté avec les villes en France de 1180 à 1314. Publ. par A. Giry. Paris, 1883, 39—42.

търговците, занаятчиите, рицарите. Важен орган на градското управление бил „Големият съвет“, където влизали пълноправните граждани¹¹⁶.

В градовете, получили свобода, настъпвала социална диференциация, върху основата на която пламвала борба между патрицията, забогателите граждани — търговци и майстори. Това давало основания на краля, а понякога и на сеньорите, да нарушават правата на гражданите, да се месят в живота на градовете и пр.¹¹⁷

В условията на развития феодализъм селското стопанство във Франция отбелязвало бавен, но неудържим подем, засегнал не само териториите на обработваемите площи, но и равнището на агротехниката¹¹⁸. Високо развитие придобили производителните сили в Северна Франция. В южните и източните земи на страната стопанството разцъфтявало по-бавно и на по-малки територии, но топлият климат давал възможност за подем на лозарството, за отглеждането на маслини и пр.

През периода XI — XIII в. в селата на Франция, особено в северните територии, настъпили положителни изменения в обработването на земята. Тежкят плуг, теглен от няколко чифта волове, получил голямо разпространение и постепенно измествал лекия плуг, който бил по-малко ефективен. Наред с воловете била използвана и впрегатната сила на конете, което довело до по-бързото извършване на редица селскостопански дейности. В северните райони триполната система измествала двуполната и угарната, но в южните, поради някои специфични климатични условия, двуполната се запазвала заедно с масовото използване на лекия плуг. Настъпило подобрение в използването на различните сортове зърнени култури, сред които най-разпространена била пшеницата.

В зависимост от своеобразията на отделните райони на Франция личните задължения на зависимите селяни имали различен характер. Приема се, че повинностите, които изпълнявали на феодалните господари, били четири: шеваж, поголовно облагане; формариаж, данък за сключване на брак с лице, което не било подчинено на сеньора; менморт, посмъртен данък с наследство; произволна талия, натурални или парични задължения, предоставяни по решение на сеньора¹¹⁹.

Започнало освобождаването на селяните от серважа. М. Блок привежда интересни подробности за с. Тие, разположено на юг от Париж, което през 1250 г. получило документ за повинностите, които трябвало да изпълнява. В документа били включени задълженията, съществуващи от началото на XIII в., но отпаднали повинностите, свързани със серважа. Всеки притежател на земя, бидейки освободен от всякакво обработване на чужди парцели земя,

¹¹⁶ Engelmann, E. Zur städtischen Volksbewegung in Südfrankreich. Kommunenfreiheit und Gesellschaft. Berlin, 1960.

¹¹⁷ Люблинская, А. Д. Расцвет феодализма (XI — XIII века). — История Франции, т. 1, с. 80 сл.

¹¹⁸ Напоследък проблемът за селското стопанство във Франция през интересувашата ни епоха е предмет на засилен разработка в историографията. Вж. Bloch, M. Les caractères originaux de l'histoire rurale française. Oslo-Paris, 1931; Duby, G. L'économie rurale et la vie des campagnes dans L'Occident médiéval. Paris, 1962; Fourquin, G. Les campagnes de la région parisienne à la fin du Moyen âge. Paris, 1964; Fossier, R. La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle. Paris, 1968; Grand, R. et Delatouche. L'agriculture au Moyen âge. Paris, 1950; Faucher, D. La vie rurale vue par un géographe. Toulouse, 1962; Slicher van Bath, B. H. Yield ratios: 1810—1820. Wagenind, 1963; Конокотин, А. В. Очерки по аграрной истории Северной Франции в XI — XIV вв. Иваново, 1958; Бессмертный, Ю. Л. Феодалная деревня и рынок в Западной Европе XII — XIII вв. Москва, 1969.

¹¹⁹ Люблинская, А. Д. Расцвет феодализма (X — XIII века). — История Франции, т. 1, с. 91.

бивал натоварен с повинности спрямо абатството, изразяващи се с определени трудови операции: косене един ден през годината, ако имал впрегатен добитък, трябвало десет дни да оре земите на манастира. Изпълняването на отработъчна рента в продължение на десет дни годишно било едно от най-обременителните задължения на селяните.

Както отбелязва Блок, примерът със с. Тие бил обикновен и нормален. Обработката на участъците земя през 1200 г. по силата на разпоредбите на крал Филип II Август била окончателно ликвидирана. Наистина селскостопанския наеман труд никога не бил загубил напълно функциите си през Средновековието. В зависимост от конкретното разположение на населението на някои места дори ролята му нараснала. За решаване на въпроса за работната ръка орденът на цистерцианците създал група монаси от нисш ранг — братята конверси¹²⁰.

През XI — XII в. френското феодално общество представлявало пъстра картина. Известният френски историк Жорж Дюби в книгата си „Обществото през XI — XII в. в района на Макон“¹²¹ установява, че отношенията, които се наложили в изследвания от него район, били аграрни. Основното, главното богатство на населението била земята, „единствената истинска ценност по това време“¹²². Както земята, тъй и социалната принадлежност на населението имала наследствен характер, за издръжката и просперитета на семействата основните постъпления идвали от родителите или най-близките родственици, които осигурявали благосъстоянието¹²³. Различията между „свободните“ и „зависимите“ не само се забелязвали, но непрекъснато се задълбочавали и изостряли. В края на X в. в класата на „свободните хора“ се оформили два слоя — аристокрация и селяни. Съществуващото разграничаване едва започвало, то се изграждало върху характера на занаятите, върху семейните връзки¹²⁴, но не било юридически оформено. Вече в началото на XI в. започнала да се изгражда новата социална структура на обществото. Тогава „се определили васалните отношения, поставени в пряка връзка с феодалната уредба; рицарството, представляващо първоначално класа, отличаващо се със състоянието си и начина на живот, постепенно се превръща в наследствена каста, в истинска аристокрация, в зависимост от това как се сформират родствениите връзки в аристокрацията и се укрепват съседските връзки между селяните“¹²⁵.

Всъщност формирането на двете основни антагонистични класи във Франция — сеньорите, от една страна, и зависимото селячество, от друга, завършило през X — XI в.¹²⁶, макар в различните райони на страната степента на изграждането да била различна. През XI в. господстващата феодална класа, нараснала по брой, укрепнала икономически, претърпяла редица изменения¹²⁷. Херцозите¹²⁸ и графовете¹²⁹, бивши васали на краля, образували

¹²⁰ Bloch, M. Les caractères originaux de l'histoire rurale française, 99—100.

¹²¹ Duby, G. Société aux XIe et XIIe siècles, p. 50.

¹²² Пак там, с. 87.

¹²³ Пак там, с. 54.

¹²⁴ Пак там, 130—122.

¹²⁵ Пак там, с. 480.

¹²⁶ Bloch, M. La société féodale, t. 1—2. Paris, 1949.

¹²⁷ Duby, G. Une enquête à poursuivre: la noblesse dans la France médiévale. — Revue historique, t. 226. Paris, 1961; Tellenbach, G. Zur Erforschung des Hochmittelalterlichen Adels (9. — 12. Jahrhundert). — XII Congrès International des sciences historiques. Rapports, t. 1. Wien, 1965.

¹²⁸ Sprandel, R. Dux in Comes in der Merovingerzeit. — Zeitschrift d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 1957, Bd. 74.

¹²⁹ Wagner, G. Comitatus im Karolingischen Reich. Duderstadt, 1952.

висшия слой на френската феодална аристокрация. Когато страната била разделена на области, те се превърнали в независими господари, управляващи своите земи.

Второ място з яерархическата система на господстващата феодална класа заемали ба юните¹³⁰, които получавали своите земи от херцозите и графове.

Трето място заемали рицарите¹³¹, дребни феодали, които през X — XI в. не разполагали с определени привилегии. В XIII в. обаче рицарите се превърнали в затворена социална група.

В най-тясна връзка с развитието на градовете, с тяхното утвърждаване, с борбите им срещу сеньорите се намирало засилването на кралската власт, укрепнала в удобния от географска гледна точка кралски домен в Ил дьо Франс, разположен по средното течение на реките Сена и Лоара. В борбата срещу феодалната разпокъсаност на страната, подполагаща развитието на производителните сили, кралската власт — според оценката на Енгелс — „представлявала реда в безредието“¹³², подкрепяла възхода на градовете. Династията на Кепетингите¹³³ изградила новата форма на държавната власт — съсловната монархия.

Крал Людовик VI (1108—1137)¹³⁴ сломил съпротивата на феодалите в своя домен, разрушил техните замъци и утвърдил централната власт. Неговият наследник Людовик VII (1137—1180)¹³⁵ разширил кралския домен, включвайки в него градовете Бурж и Санс. Когато графът на Анжу Хенрих II Плантагенет (1154—1189)¹³⁶ заел английския престол, възникнали остри противоречия с френската корона, понеже доменът му обхващал половината територии на Франция — графствата Анжу, Мен, Турен, Бретан, Пуату, херцогствата Аквитания и Гаскония.

Териториалните противоречия се разрили с нова сила при крал Филип II Август (1180—1223)¹³⁷, който направил опит да разшири владенията си, като през 1186 г. сложил ръка на Вермендуа, а в 1186 г. — на Реймското графство. По-късно, през 1202—1204 г. присъединил Нормандия, Мен, Анжу, Турен, а в 1213 г. — областта Оверн. По такъв начин кралският домен включвал Пуату, Шампан, графство Тулуза и някои графства в Аквитания. Продължавайки политиката на Филип II, Людовик IX (1226—1270)¹³⁸ се стремел да укрепва централната власт, да ликвидира феодалната анархия. В резултат от преустройството, което било извършено, нараснала ролята на кралската власт. Висш политически и административен орган на властта станал Кралският съвет. Върховен съдебен орган на страната станал Парижският парламент. Създали се условията за изграждането на Генералните щати¹³⁹.

¹³⁰ Boutruche, R. Seigneurie et féodalité. Paris, 1959; Ernst, V. Die Entstehung des niederen Adels. Berlin, 1916.

¹³¹ Cohen, G. Histoire de la chevalerie en France. Paris, 1949; Gautier, L. La chevalerie. Paris, 1960.

¹³² Енгелс, Ф. За упадък на феодализма и възникването на национални държави. — К. Маркс, Ф. Енгелс. Съч., т. 21, с. 409.

¹³³ Вж. Пти-Дютайн, Ш. Феодална монархия во Франции и в Англии X — XIII вв., пер. франц. М., 1938; Fawtier, R. Les Capétiens. Paris, 1942.

¹³⁴ Luchaire, A. Louis VI le Gros. Paris, 1890.

¹³⁵ Hirsch, R. Studien zur Geschichte König Ludwigs VII von Frankreich. Leipzig, 1892.

¹³⁶ Boussard, J. Le gouvernement d'Henri II Plantagenêt. Paris, 1956.

¹³⁷ Gesta Philippi Augusti, francorum regis, descripta a magistro Rigordi ipsius regis chronographo. . . , Rec. des Hist., t. 17; Ляскоронский, В. Г. Филипп-Август в его отношениях к городам. Киев, 1902.

¹³⁸ Faure (J. A. Felix) Histoire de Saint Louis, t. 1—2. Paris, 1866; Wallon, H. A. Saint Louis et son temps, t. 1—2. Paris, 1875.

¹³⁹ Lot, F., R. Fawtier. Histoire des institutions françaises au Moyen âge, t. 1—3. Paris, 1957—1962; Хачатурян, Н. А. Возникновение Генеральных Штатов во Франции. М., 1976.

В същото време настъпили сериозни изменения и в разположението на класовите сили във френското общество. Започнало освобождаването на селяните от крепостническа зависимост¹⁴⁰. Нараснала имуществената диференциация не само сред селското население, но и сред гражданите. Във връзка с развитието на парично-стоките отношения се намирало разпространяването на т. нар. феф-рента¹⁴¹, промеждутъчна форма между типично феодалната система на рицарите и военното наместничество. Феф-рентата била парична пожизнена рента, а не поземлен парцел, предоставена на рицарите.

В резултат от редица причини Франция се превърнала в признато средище на образованието и просветата в Европа¹⁴². Това се забелязва ясно към края на XII в., когато френските университети стават притегателен център за младежите на континента. През 1150 г. възникнал Парижският университет¹⁴³, утвърден официално от краля през 1200 г., както и от римския папа. Важна роля играели и университетите в Монпелие и в други градове на Франция¹⁴⁴. Между другото университетите се превърнали в средище за разпространяването на еретически учения.

За развитието и утвърждаването на еретическите движения важно значение имало формирането на френската народност¹⁴⁵. В основата й залегнали редица етнически елементи — гали, установили се в средата на първото хилядолетие до н. е., германските племена вестготи, бургундци, франки, настанили се в Галия през V в. Върху словното богатство на народния латински език през IX в. в Северна Галия се оформил френският език, а народният латински в Южна Галия послужил като база за зараждането на провансалския език¹⁴⁶. В условията на феодалната раздробеност получили разпространение различни диалекти, които се употребявали в отделните провинции на Франция. Самият френски литературен език бил изграден през XI — XIII в. За формирането му послужили група диалекти на горногерманските говори, употребявани в Северна Франция. В процеса на обединението на Франция през XIII в., когато нараснало значението на кралския двор, водеща роля започнал да играе франсийският диалект, употребяван в Ил-дьо-Франс, чийто икономически, политически и културен център бил Париж, столицата на Франция.

През XI — XIV в. протекъл процесът на етническата и езиковата консолидация на населението в Северна Франция, макар формирането на националната френска култура да започва едва през XVI в. През периода на разцвета на провансалския език и литература френският език се използвал само за разговори. Език на науката, културата и пр. продължавал да бъде латинският. Френският литературен език се употребявал предимно в

¹⁴⁰ По този въпрос вж. фундаменталния труд на Bloch, M. *Rois et serfs — un chapitre d'histoire capétienne*. Paris, 1920.

¹⁴¹ Sczaniecki, M. *Essai sur les fiefs-rentes*. Paris, 1946; Бессмертный, Ю. Л. Изменение структуры межсеньеральных отношений в Восточной Франции XIII в. — СВ, 28.

¹⁴² Вж. Суворов, Н. С. *Средневековые университеты*. М., 1898; Сидорова, Н. А. Основные проблемы истории университетов в средние века в освещении современной буржуазной историографии. — СВ, 23.

¹⁴³ Denifle, H., A. Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis, Introductio*. Paris, 1889; Halphen, L. *Les origines de L'Université de Paris*. Paris, 1950; Thurot, Ch. *De L'organisation de L'enseignement dans L'Université de Paris au Moyen âge*, 1850.

¹⁴⁴ d'Irsay, St. *Histoire des Universités françaises des origines à nos jours*, t. 1. Paris, 1949.

¹⁴⁵ Вж. Люблинская, А. Д. К вопросу о развитии французской народности X — XV вв. — ВИ, 1953, 9; Виллар, Ж. К. Формирование французской нации (X — нач. XI в.). М., 1957; История французского языка. М., 1963.

¹⁴⁶ Вж. Покровская, Л. В. Провансалцы (К вопросу о языковых отношениях в Южной Франции). Этнические процессы в странах зарубежной Европы, 73—101.

дидактическата книжнина. На френски език била създавана и градската литература — първите произведения на белетристиката във Франция. Постепенно към края на XII и началото на XIII в. френският литературен език започва да навлиза в практиката на администрацията, в деловите отношения.

От 1209 до 1229 г., когато в Южна Франция бушували албигойските войни, инквизицията унищожила произведенията, написани на провансалски език. Трубадурите трябвало да се спасяват с бягство от кладите на инквизицията. Бил нанесен силен удар върху културата на Южна Франция. Социално-икономическите и обществено-политическите отношения и опустошенията на петдесетхилядната армия на коалицията на бароните, предвождани от Симон дьо Монфор, сложили отпечатък върху ересите във Франция. Както се вижда, в резултат от конкретната обстановка, както и на редица други причини, включително и на влиянието на българското богомилство, еретическите учения на албигойци, катарии, валденци и други обхващали широки слоеве от населението в Южна Франция.

Върху появата и разпространението на ересите в Германия се отразило навлизането на страната в епохата на развития феодализъм, започнало в края на XI в.¹⁴⁷ В икономическия живот настъпили дълбоки промени. Завършил процесът на феодализацията¹⁴⁸. Утвърдили се окончателно феодалните производствени отношения. Макар и неравномерно, двете основни антагонистични класи — аристокрацията, от една страна, и зависимото селячество, от друга, задълбочавали антагонистичните противоречия помежду си. Назрявали социалните конфликти.

През този период от своето развитие Германия била политически децентрализирана страна. За разлика от Франция и Англия, които се утвърдили като силни централизирани държавни институции, Германия не могла да изгради единна държавна власт, която да обедини различните райони. В резултат от редица причини зараждането на градовете, развитието на занаятите и промишлеността, на търговията и пр. водели до съсредоточаване на интересите не в монархическата институция като носител на властта, а в местни провинциални центрове, чиито искания се разминавали с плановите на императора. За това спомагала липсата на здрави и трайни стопански връзки между отделните територии на империята. Влияело и обособяването на градовете в самостоятелни икономически центрове, които се развивали като градове-републики. Немалка роля играели и вътрешните феодални противоречия, избухващи понякога в истински феодални войни, които отслабвали централната власт в империята и укрепвали позициите на местните провинциални князе. Най-сетне единството на Германия било подкопавано от засилващото се влияние на католическата църква в страната.

Както показват проучванията на историците — медиевисти в ГДР, центрове на политическите сили в Германия били Саксония, Рейнска Франкония и Долна Лотарингия, където била осъществена до известна степен интегриращата функция на държавната власт. Ролята на свързващ ареал играели

¹⁴⁷ За периодизацията вж. Engelberg, E. Zu methodologischen Problemen der Periodisierung. — ZfG, H. 10, 1971; Kuczynski, J. Zur Periodisierung der deutschen Geschichte in der Feudalzeit. — ZfG, H. 1, 1954; Müller-Mertens, E. Zur Periodisierung und zu einigen Fragen der deutschen Geschichte im Feudalismus. — ZfG, H. 2, 1954; Stern, L. Zur Periodisierung der Geschichte Deutschlands im Feudalismus. — ZfG, H. 1, 1957.

¹⁴⁸ За този период е натрупана значителна литература. Вж. следните обобщителни трудове: Stern, L., H. Gericke, Deutschland in der Feudalepoche von der Mitte des 11. Jh. bis zur Mitte des 13. Jh. 1964, Th. 2/2; Stern, L. Voigt. Deutschland in der Feudalepoche von der Mitte des 13. Jh. bis zum ausgehenden 15. Jh., Th. 2/3, 1964.

Тюрингия, Източна Франкония, Хессен¹⁴⁹. Приема се, че значението на империята нараснало през периода на борбата за инвеститура. Концепцията за феодалната държава на немската народност, ограничена в границите на говоримия немски език, се оформяла в хода на борбата за реформиране на папството, за преобразуване на взаимоотношенията между държавата и църквата¹⁵⁰. Г. Кох доказва, че идеологическите предпоставки за империята на Штауфените били изградени в хода на конфликтите между императорската власт и църквата¹⁵¹.

Неразделно свързани с развитието на феодалните отношения били възникването и разцвета на градовете, обособили се в Германия, както отбелязва Маркс, към IX — XII в.¹⁵² Ако през XII в. в страната имало към 50 града, през XIII в. те нараснали на 500. В басейна на Рейн процъфтявали Кьолн, Майнц, Кобленц, Вормс, Шпайер, Страсбург, Бон, на Дунав — Аугсбург, Регенсбург, Улм, Дона уверт, а на Елба — Хамбург, Магдебург и др. Една част от градовете възникнала върху стари римски укрепени пунктове по Рейн и Дунав, друга част се зародила на нови удобни места. През Ранното средновековие някои от старите римски резиденции се превърнали в архиепископски и епископски, а през първите векове на развития феодализъм се появяват действителните средства на занаятчийска и търговска дейност. Поначало градовете, които били архиепископски и епископски центрове, се намирали в зависимост от духовниците сеньори, на които плащали данъци и изпълнявали разнообразни феодални повинности. Градовете, които възниквали върху земите на кралския, респективно императорския домен, се ползували с относителна свобода. Част от градовете, като Мюнхен, Наумбург, Фрайбург и др., били зависими от светски феодали. През XI—XII в. градовете, макар да се борели за извоюването на комунални свободи, не успели да отхвърлят зависимостта си и да се наложат като независими центрове. Едва в края на XII и началото на XIII в. градовете в Германия започнали да преодоляват съпротивата на феодалните владетели и да изграждат самоуправление¹⁵³. Сравнително по-пълна самостоятелност придобили т. нар. имперски градове, които били формално зависими от императора.

В зависимост от политическото положение, което заемали във феодалното общество, градовете се делили на имперски, княжески и свободни. Имперските градове Вормс, Шпайер, Кьолн, Майнц, Регенсбург и др. били подчинени на императора, а княжеските — на князете.

Свободните градове били родствени на имперските, но се отличавали по това, че предоставяли военни отряди на императора в случай на война и били освободени от задължение към държавната хазна.

В процеса на борбата на комуните в Германия било изградено съсловие то на гражданите, на бюргерството, което притежавало относителна

¹⁴⁹ Müller-Mertens, E. Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Grossen: Mit historiographischen Prolegomene zur Frage Feudalstaat auf deutsch Boden, seit wann deutschen Feudalstaat? Berlin, 1980.

¹⁵⁰ Müller-Mertens, E. Regnum Teutonicum. Aufkommen und Verbreitung der deutschen Reichs- und Königsauffassung im früheren Mittelalter. Berlin, 1970 (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, Bd. 15).

¹⁵¹ Koch, G. Auf dem Wege zum Sacrum Imperium. Berlin, 1972 (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, Bd. 20).

¹⁵² Маркс, К., Фр. Енгелс. Съч., т. 27, с. 374.

¹⁵³ Mägedrau, W. Städtenstehung und revolutionäre Kommunalbewegung aus regionaler Sicht. — ZfG, 1971, H. 5, 627—647; Mägedrau, W. Revolutionäre Kommunalbewegung und gesellschaftlicher Fortschritt im Feudalismus unter Berücksichtigung regionalgeschichtlicher Aspekte. — Wissenschaftliche Zeitschrift Bd. 21. Jena, 208—216.

свобода, свързана с правото му на собственост. Вече към XII в. градското население започнало да се обособява на занаятчий и търговци. Занаятчиите се обединявали в цехове, а търговците — в гилдии¹⁵⁴. И цеховете, и гилдиите били затворени корпорации, в които могло да се влезе изключително трудно. Калфите и чираците, както и избягалиите от селата селяни, образували утнетената и експлоатирана част на градското население.

Изследвайки социалното съдържание на градските общини в Германия през XII — XIII в., някои историци в ГДР подложиха на преразглеждане категориите „феодален град“ и „феодално бюргерство“. Те стигнаха до заключението, че не отговарят на движението на комуните, поради което ги определят като „нефеодални“ и дори като „антифеодални“. Приема се, че градовете и бюргерството нямали феодален характер, но влизали във феодалната система¹⁵⁵. Специални проучвания са посветени на съюзите на немските градове¹⁵⁶, както и на отношението на градовете към императорската власт, от една страна, и към княжеската, от друга¹⁵⁷.

Както може и да се очаква, по редица въпроси, свързани с историята на немските градове, все още не е постигнато пълно единство между медиевистите. Има историци (В. Кюттлер), които поддържат, че през XII — XIII в. градското население се конституирало като неосновна класа (Nebenklasse) във феодалното общество и развивала своята дейност в неразривна връзка с простото стоково производство в градовете. Но понеже простото стоково производство било освободено в значителна степен от феодална експлоатация, градското население като неосновна класа се отделило от сферата на феодалните отношения. За това съдействували съществуващите икономически предпоставки и редица други идеологически, културни, правни и политически фактори¹⁵⁸. За разлика от това разбиране К. Фритце¹⁵⁹ поддържа, че между занаятчиите и търговците съществували резки различия в имуществено отношение, както и по мястото, което заемали в процеса на производството. Поради това средновековното бюргерство в значителна степен било свързано с феодалния начин на производство, с феодалните производствени отношения. При оценката на двете схващания се отчита, че в единия случай се абсолютизира не общността, а хетерогенността на гражданството. Не се държи сметка за спецификата на бюргерската собственост, поради което бюргерството не се оценява като класа. В другия

¹⁵⁴ Hegel, k. Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter, Bd. 1—2. Leipzig, 1891; Linden, H. Les gildes Marchandes dans les Pays-Bas au Moyen âge. Gand. 1896; Gross, Ch. The Guild Merchant, v. 1—2. Oxford., 1890; Ennen, E. Frühgeschichte der europäischen Stadt. Bonn, 1953.

¹⁵⁵ Bertold, B. E. Engel, A. Laube, Die Stellung des Bürgertums in der deutschen Feudalgesellschaft bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. — ZfG, 1973, H. 2, S. 205 f.

¹⁵⁶ Epperlein, S. Städtebünde und Feudalgewalten im 13. Jh. — ZfG, 1972, H. 6, 695—718; Mägdefrau, W. Die Bedeutung der Volksbewegung im Thüringer Dreistädtebund. — ZfG, 1973, H. 11, 13 — 1324; Schildhauer, J. Charakter und Funktion der Städtebünde in der Feudalgesellschaft — vornehmlich auf dem Gebiete des Reiches. — Hansische Studien. IIIIm Weimar, 1975, 149—170 (Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte. Bd. 15).

¹⁵⁷ Töpfer, B. Stellung und Aktivitäten der Bürgerschaft von Bischofsstädten während des staufisch-welfischen Thronstreits. — Stadt und Städtebürgertum in der deutschen Geschichte des 13. Jh. Hrsg. von B. Töpfer. Berlin, 1976, 13—62; Engel, E. Beziehungen von Königtum und Städtebürgertum unter Wilhelm von Holland (1247—1256). — Ibid., 63—107; Hoyer, S. Bürgertum und Reform des Reiches vom 13. bis 15. Jh. — Haupttendenzen der europäischen Stadtgeschichte, H. 2, 115—125.

¹⁵⁸ Küttler, W. Zum Problem der Anwendung des marxistisch-leninistischen Klassenbegriffs auf das mittelalterliche Städtebürgertum. — ZfG, 1974, H. 6, 605—615.

¹⁵⁹ Fritze, K. Eigentumsstruktur und Charakter des Mittelalterlichen Städtebürgertums. — ZfG, 1974, H. 3, 331—337.

случай се признава относителното единство на населението, което се разглежда като съсловие¹⁶⁰.

Разбира се, основа на градския живот в Германия, негова база (както и в останалите страни на Европа) било селското стопанство, трудът на селското население¹⁶¹, което изпаднало в зависимост. Историците от ГДР внесоха ценни приноси в изучаването на общите процеси, свързани с аграрната история на немското общество, с живота и борбите на селското население¹⁶². Върху основата на направените проучвания беше установено, че XII и XIII в. били важен, преломен момент в развитието на немското селско стопанство. Триполната система, която се срещала рядко в предишните столетия, станала господстваща в селското стопанство. Конете, в миналото използвани само за военни цели, били превърнати във впрегатни животни. Усъвършенствувало се отглеждането на техническите култури лен, коноп и др. В северните територии се разпространило градинарството. В края на XII в. лозарството навлязло в нови райони на страната, разпространило се по долините на Рейн и Мозел¹⁶³.

Поради икономическата раздробеност и разпокъсаност на Германия положението на селяните в различните райони не било еднакво. В Източна Германия, от една страна, и в Западна, от друга, имало различия във формите на експлоатация, степените на зависимост и пр. Традиционната форма, чрез която се осъществявала експлоатацията, била натуралната рента, присвояването на принадлежния продукт под формата на продукти. Селяните, изпаднали в зависимост, били принудени да предават на феодалния господар добитък, птици, мазнини, месо, мляко, риба, мед, восък, овощия, а занаятчиите — различни изделия — кащи, коси, топори, секири, обувки, дрехи и др. Ангарията, която изпълнявали селяните, била най-разнообразна и включвала извършване на определена трудова дейност на полето или в двора на феодала. Десятъкът бил най-тежката повинност, която селяните били длъжни да плащат на духовните и на светските феодали. Т. нар. смъртен данък включвал задължението да бъде предавано на господаря част от имуществото на починалия селянин.

Нееднаквата степен на проникване на стоково-паричните отношения в немското общество се отразило в определена степен върху характера на аграрните отношения. През XII — XIII в. ангарийната система в селското стопанство започнала да се разлага, изтласквана от парично-стоковите тенденции в икономическия живот. По-нататъшното развитие на градската икономика налагало да се търсят начини и форми за увеличаване на селскостопанското производство, а наред с него и на експлоатацията.

Антифеодалната съпротива на селяните взимала различни форми, породени от конкретната експлоатация. Срецу арендната експлоатация те издигали искания за съхраняване наследствения характер на поземлените участъци. Борели се за намаляване на данъците, за ограничаване на

¹⁶⁰ Töpfer, B. Stellung und Aktivitäten. — Stadt und Städtebürgertum, S. 10.

¹⁶¹ Вж. Неусыхин, А. И. Судьбы свободного крестьянства в Германии в VIII — XII вв. М., 1964; Основные проблемы истории свободного и зависимого крестьянства в Германии IX — XI вв. — СВ, 1958, 13; Мильская, Л. Т. Некоторые проблемы формирования крестьянства раннефеодальной Германии. — СВ, 1976, 40.

¹⁶² Dillwitz, S. Agrarverhältnisse beim Übergang vom Feudalismus zum Kapitalismus. — Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1976, H. 5, 579—581; Epperlein, S. Der Bauer im Bild des Mittelalters. Leipzig-Jana-Berlin, 1975; Bentzien, U. Bauernarbeit im Feudalismus. Landwirtschaftliche Arbeitsgeräte und -verfahren von der Mitte des ersten Jahrtausends und Z. bis um 1800. Berlin, 1980, S. 60 und fg.

¹⁶³ Майер, В. Е. Винограводство и его место в аграрной истории Германии XIV — XVI вв. — СВ, 1965, 27, с. 115.

феодалните повинности. Масово използвано средство против установените отношения било пасивната съпротива. Селяните изпълнявали своите задължения повърхностно, небрежно, повреждали селскостопанския инвентар, разрушавали постройките на феодали, подпалвали имуществото им. Бягството на селяните от имението на феодалния господар също било често явление. При най-нетърпимо положение селяните посягали върху живота на насилниците и ги убивали. При цялото си разнообразие обаче борбите на немските селяни срещу феодалните господари имали ограничен, местен характер, не водели до обединяване на усилията, до сплотяване на селищата и районите. В това се изразявала и тяхната ограниченост.

Немската феодална йерархия била изградена към началото на XII в. В основни линии тя не се отличавала съществено от йерархията в останалите страни, макар да притежавала някои своеобразия, които не били съществени. Императорът, който — по изреча на Хегел — „само господствувал, но не управлявал“ (*Der Römische Kaiser herrschte nur, ind regierte nicht*)¹⁶⁴, притежавал обширна власт: съдебна и изпълнителна. Въпреки че бил избираем, той се смятал за върховен сюзерен, разполагал с върховни права и суверенитет. В качеството си на върховен сюзерен императорът могъл да обявява война и да сключва мир, бил главнокомандуващ армията. Князете, преките му васали и техните васали били зависими от него. Когато към XIII в. в немската феодална йерархия се установил „редът на щитовете“ (*Herrschildordnung*), първият ранг бил предоставен на императора. Властта на монархията в Германия укрепвала¹⁶⁵ и към края на XIII в. страната се превърнала в една от водещите държави в Европа.

В структурата на господстващата феодална класа в Германия след императора се нареждали князете, които били негови непосредствени васали. В йерархията на „реда на щитовете“ втори ранг заемали духовните князе, трети ранг — светските князе, четвърти — бароните, пети — рицарите, шести — министерялите, субвасалите на рицарите, седми — „свободните хора, родени в брак“. Йерархическите отношения в Германия били сравнително сложни и преплетени. Саксонският херцог бил и княз, и васал на императора, като в същото време се намирал във васална зависимост от Бамбергския архиепископ. В качеството си на владетел и княз Баварският херцог бил същевременно и васал на Фулденския абат. Като цяло господстващата феодална аристокрация — светска и духовна — укрепвала обективно държавната власт, утвърждавала икономическото си положение, като интензифицирала методите на експлоатация на селското население и градския плебс, систематизирала и развивала идеологията в защита на установените порядки.

В най-тясна връзка с политическото развитие на феодализма, с укрепването на териториалните княжества, със задълбочаването на политическата раздробеност и отслабването на централната власт в „Свещената Римска империя“, важна роля започнали да играят князете курфюрсти, които притежавали сравнително пълна политическа самостоятелност¹⁶⁶. През XIII в.

¹⁶⁴ Цит. по Стасюлевич, М. М. Опыт исторического развития главных систем философии истории. СПб., 1866, с. 3.

¹⁶⁵ Töpfer, B., E. Engel, Vom staufischen Imperium zum Hausmachtkönigtum. Deutsche Geschichte vom Wormser Konkordat 1122 zur Doppelwahl von 1314. Weimar, Böhlans Nachf, 1976, 235—236.

¹⁶⁶ Krammer, M. Quellen zur Geschichte der deutschen Königswahl und des Kurfürstenkollegs. Leipzig, 1911; Mitteis, H. Die deutsche Königswahl, 2. Aufl. Brünn.-Münch.-W., 1944; Lintzel, M. Entstehung des Kurfürstenkollegs. Berlin, 1952.

те придобили правото да избират императора. Броят им възлизал на 13 души — от духовните лица били включени архиепископите на Трир, Кьолн, Майнц, а от светските феодала — князете на Саксония, Бранденбург, Пфалц, краля на Чехия и др.

Значителна роля в немското феодално общество играели фогтите — светски феодала, главно графове, които разполагали с широки съдебни и административни пълномощия в границите на абатствата и църковните владения¹⁶⁷. Поради това, че фогството придобило наследствен характер, притежателите му съсредоточавали в ръцете си цялата власт и образували свои самостоятелни княжества с определена територия. Фогтите започнали да присвояват рентата. По такъв начин, наред с църковните, възникнали и светски фогства. Императорската власт се стремела да ограничава тяхното нарастване, но опитите ѝ били, общо взето, безуспешни.

Голяма политическа и социална роля играел министериялът¹⁶⁸, феодална институция, която включвала слуги и служители на императора, на светските и духовните феодални господари. Министериялите изпълнявали разнообразна придворна, административна, стопанска, военна и друга служба и заемали значително място в органите на императорската власт, на военнo-ленната организация, на феодалната администрация. Кооптирани предимно из средите на зависимото население, те получавали служба, поземлено владение. Министериялите оказвали определено влияние върху образуването на феодалната поземлена аристокрация, върху формирането на административния апарат, стопанското управление и военните сили. Ролята на министериялите нараснала изключително през XII — XIII в., когато част от тях се включили в състава на аристокрацията, друга част придобила лична свобода, трета повишила социалното си положение. Във феодалното общество те започнали да заемат ръководно положение, да изпълняват важни социални функции, с една реч министериялите се превърнали в опора на имперската власт.

Самите императори на „Свещената Римска империя“ играели сложна, противоречива роля в историята на Германия и на Европа. Една част от тях била свързана с Франконската династия, друга — със Саксонската, трета — с Штауфените, четвърта — с различни други монархически фамилии. Франконската династия на немските крале и императори сменила Саксонската, възглавявала империята от 1024 до 1125 г., и се утвърждавала с подкрепата на министериялите и рицарството, а в някои случаи и на градовете. Последните представители на династията водели продължителна и упорита борба за инвестиатура.

Император Хенрих IV (1084—1106)¹⁶⁹, заел кралския престол през 1056 г., бил син на Хенрих III (1046—1056)¹⁷⁰. Проявявал упорит стремеж да запази правото на църковна инвестиатура както в Германия, тъй и в Северна Италия.

¹⁶⁷ Вейс, В. Д. К вопросу о природе фогства в Германии X — XII вв. Исторические записки АН СССР, 19. М., 1946; Данилов, А. И. К вопросу об эволюции фогства, как одной из форм права феодальной собственности. — Труды Томского университета, 103, 1948; Колесникий, Н. Ф. Эволюция раннефеодального областного и местного государственного устройства и рост вотчинной власти в Германии в IX — первой половине XII в. — СВ, 9, 1957; Glitsch, H. Untersuchungen zur mittelalterlichen Vogtsgerichtsarbeit. Bonn, 1912; Waas, A. Vogtei und Bede in der deutschen Kaiserzeit, Bd. 1—2. Berlin, 1919—1923.

¹⁶⁸ Колесникий, Н. Ф. К вопросу о германском министериялите X — XII в. — СВ, 20, 1961; Bosl, K. Die Reichsministerialität der Salier und Staufer, Bd. 1—2. Stuttgart, 1950.

¹⁶⁹ Неусыхин, А. И. Ист. миф третьей империи — Уч. записки Московского государственного университета, исторического факультета, 1945, 81; Meuer, G. I. Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. Leipzig, 1927.

¹⁷⁰ Steindorff, E. Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich III, Bd. 1—2. Leipzig, 1874—1881.

При провеждането на своите замисли се сблъскал с папа Григорий VII (1073—1085), активен бранител на теократическите претенции на католическата църква. През януари 1076 г. Хенрих IV свикал събор във Вормс и обявил папата за свален от престола. В отговор на това решение през февруари Григорий VII отлъчил императора от църквата и освободил васалите му от клетвата, която положили пред него. Събрани в Трибург, немските князе решили да го принудят да се покае пред папата; в противен случай щели да го лишат от императорския престол. Князете избрали за княз херцог Рудолф Швабски, привърженик на папата. Сломявайки съпротивата при Флархайм, където им нанесъл поражение, Хенрих IV обявил Григорий VII за свален и обявил за папа Климент III. През 1081 г. завладял Рим и бил коронясан от Климент III за император. В подкрепа на сваления папа пристигнали норманите начело с Роберт Гуйскар. Императорът бил принуден да напусне Рим, покорен от норманите. Григорий VII, който се укривал в римската цитадела, бил освободен, но „вечният град“ бил подложен на безмилостно ограбване, което породило въстание на римското гражданство. Възползували се от създадената обстановка, немците завзели Рим, а папата се оттеглил с отсъпващите нормани. Не след дълго Григорий VII починал в изгнание. Императорът се завърнал в Германия заедно с папа Климент. Конфликтите с римската църква не преставали. Следващите папи, които заемали престола — Виктор III¹⁷¹ (1086—1087) и Урбан II (1088—1099)¹⁷² не престанали да враждуват с императора, настройвали срещу него немските феодали и европейското обществено мнение. В подкрепа на Хенрих IV се обявил чешкият владетел, понеже получил от него помощ по време на римския поход. През 1093 г. въстанал старшият му син Конрад, а в 1104—1106 г. се вдигнал вторият му син Хенрих, който го хванал в плен. Успял да избяга, но при подготовката на война срещу сина узурпатор починал.

Управлението на Хенрих IV се характеризирало с отслабване на централната власт, със задълбочаване на вътрешните противоречия, с увеличаване раздробеността на страната. Безрезултатни се оказали опитите на владетеля да заздрави позициите си посредством укрепването на императорския двор, търсейки подкрепата на министериялите, на градовете, на рицарството.

Наследникът на Хенрих IV — Хенрих V (1106—1125), макар докато баща му бил жив да поддържал противниците му, след неговата смърт подел борба срещу папството за инвеститура. Папа Пасхалий II (1099—1118) осъждал исканията за светска инвеститура, поради което се сблъскал с немския владетел. Действително през време на своето първо пътуване до Италия през 1111 г. Хенрих V изразил готовност да подпише договор с папата, по силата на който императорът се отказвал от светска инвеститура, а папата се задължавал да се разпореде епископите да върнат имуществата на немската корона. Епископите отказали да изпълнят папското разпореждане. Обстановката се усложнила. Императорът пленил папа Пасхалий и го накарал да отстъпи, като го коронясал. Отстъпките на папата били порицани от привържениците на Грегорианската политика. На Латеранския събор през 1112 г. Пасхалий II възобновил декретите на Григорий VII и Урбан II, с което фактически се отказал от всякакви отстъпки в полза на немската корона. В заседанията на Виенския събор от 1112 г. император Хенрих V бил

¹⁷¹ Rony, A. Élection de Victor III-RHEF 14 (1928), 145—160; Flichte, A. La réforme grégorienne III, 1937, 195—234.

¹⁷² Paupot, L. Un pape français Urban II. Paris, 1903; Becker., A. Papst Urban II, Th. I, 1964.

анатемосан, а светската инвеститура — обявена за ерес. Преговорите, подети от императора, не довели до очаквания резултат. Папа Геласий II (1118—1119), който заместил Пасхалий, отказал да признае каквито и да било отстъпки, поради което Хенрих V издигнал антипапата Григорий VIII (1118—1121). Това породило отлъчването на немския владетел от църквата. Папа Каликст II (1119—1124)¹⁷³ започнал нормални преговори с императора.

Конфликтите между папския престол и немската корона приключили на 23 септември 1122 г., когато във Вормс бил сключен конкордат. Постигнато било съгласие духовната инвеститура, изразяваща се в утвърждаването в архиепископски и епископски сан, да се извършва от папата, който връчвал патерица и пръстен на съответния духовник. Едва тогава императорът дарявал новопосветения със светска инвеститура, включваща предоставянето на специален лен. По такъв начин служителят на църквата се превръщал във васал на немския император¹⁷⁴. Формално конкордатът бил изгоден за църквата, но фактически нейните права били ограничавани в различните райони. За разлика от италианските земи, където император нямал право да се меси в избирането на прелатите, в Германия чрез своеобразното запазване на светската инвеститура, предоставянето на скиптер и пр., било постигнато компромисно решаване на въпросите. С подписването на Вормския конкордат, който имал компромисен характер, завършил първият етап от борбата за инвеститура, която продължила.

Смъртта на император Хенрих V през 1125 г. поставила края на управлението на Франконската династия. Настъпила продължителна борба между княжеските дворове за овакantenата корона. Сблъскали се интересите на Хохенштауфените, Велфите и херцозите на Саксония. Наложил се Саксонският херцог Лотар, избран през 1125 г. за крал, а през 1133 г. — за император на „Свещената Римска империя“. Лотар III заел престола, получавайки подкрепата на католическото духовенство. Той дал съгласие да се предоставят на църквата разнообразни привилегии. С негова помощ позициите на архиепископствата, епископствата и абатствата се засилили. Организирай два похода в Италия: през 1132—1133 и през 1136—1137 г. Папа Иннокентий II го коронясал в Рим за император заради подкрепата, която му оказал в борбата срещу антипапата Анаклет II.

През 1137 г. престолът бил зает от Конрад III, поставил началото на династията на Хохенштауфените, управлявала империята до 1254 г. Сам той не могъл да се добере до императорска корона и властвувал като крал. Не се отличавал с никакви особени качества, опирал се на дребните феодали, на министериялите, а в някои случаи и на рицарите. Конрад III взел участие във Втория кръстоносен поход (1147—1149), завършил безрезултатно.

Както свидетелствува един съвременник на събитията, при управлението на Конрад III имало „нужда, глад, междоусобици“, „държавата започнала да запада“¹⁷⁵. Засилили се децентрализацията. Укрепвала властта на херцозите, графове и фогтите. В тази сложна обстановка на задълбочаващите се местнически тенденции престолът бил зает от Фридрих I Барбароса (1152—1190)¹⁷⁶, един от най-крупните представители на династията на

¹⁷³ Robert, U. Bullaire du pape Galaxie II. Paris, 1890; Robert, Histoire du pape Galaxie II. Paris, 1891.

¹⁷⁴ Töpfer, B., E. Engel. Vom staufischen Imperium zum Hausmachtkönigtum. Deutsche Geschichte vom Wormser Konkordat 1122 bis zur Doppelwahl von 1314. Weimar, Böhlau Nachf. 1976.

¹⁷⁵ Chronica regia Coloniensis-Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarium. Hannover, 1880, p. 88.

¹⁷⁶ Simonsfeld, H. Jahrbücher des deutschen Reiches unter Friedrich I., Bd. 1. Leipzig, 1908; Heimpel, H. Kaiser Friedrich Barbarossa und die Wende der staufischen Zeit. Strassburg, 1942; Munz, P. Friderick Barbarossa. Leipzig, 1969.

Хохенштауфените, проводник на завоевателната политика на немските феодали в Италия и на Изток.

Вътрешната му политика била свързана с укрепване на централната власт, с жестока и безмилостна борба за смазване на всякаква съпротива. През 1158 г. издал закон, с който задължил всички владетели на ленове да изпълняват императорска военна служба. За да обезсили местните князе, пристъпил към раздробяване на техните поземлени владения. Отцепил от Бавария т. нар. Източна марка, превърната през 1156 г. в херцогство Австрия, предоставена на рода на Хенрих Бабенберг. Херцогската юрисдикция над Саксония предоставил на няколко князе, които му били подчинени. Фридрих I укрепил своя домен в Югозападна Германия и го превърнал в солидна материална база. В своята политика той се опирал на министералите, на градовете, които облагал с данъци¹⁷⁷.

Завършвайки, макар и компромисно, борбата си с Хенрих Лъв, Фридрих I пристъпил към покоряването на градовете на Ломбардия, за да заграби техните богатства. В италианските земи той организирил 5 завоевателни похода: първия през 1154—1155 г., втория през 1158—1162 г., третия през 1163—1164 г., четвъртия през 1166—1168 г., петия през 1174—1178 г. Покорил ломбардските градове, поставяйки им специален наместник подест, задължен да го снабдява с армия, която да воюва под неговите знамена. През 1158 г. императорът издал известните постановления, които ликвидирали самостоятелността на покорените градове. Единствен гр. Милано не признал властта на императора и в 1162 г. бил сринат до основи. През 1167 г. градовете се обединили в Ломбардска лига, привлекли в съюза папата и повели борба срещу немските нашественици. През 1176 г. обединените сили на италианските градове нанесли съкрушително поражение на немската армия. Самият император бил ранен и принуден да се откаже от завоевателните си планове. По време на срещата си с папа Александър III във Венеция Фридрих I обещал да върне загубените църковни земи и да не подкрепя антипапата. Постановленията на Вормския конкордат били възстановени. През 1183 г. императорът подписал Констанския мирен договор, по силата на който трябвало да се откаже от Ронкалските постановления. Признато било правото на италианските градове да водят независим начин на живот. Императорът могъл само да утвърждава консулите, които гражданите избирали. Градовете запазвали своята финансова, съдебна и изпълнителна власт. Завоевателните походи на Фридрих I Барбароса в италианските земи завършили безрезултатно.

Като се завърнал в Германия, императорът продължил да провежда политика за укрепване на централната власт. Хенрих Лъв, който отказал да се включи в италианските походи, бил осъден с конфискуване на имуществата, обхващащи почти половината германски земи. Оставени му били само Брауншвайг и Лüneбург, а самият той бил изпратен на тригодишно изгнание.

В резултат от сполучливия брак на своя син Хенрих със сицилийската кралска наследница Констанция Фридрих I успял да присъедини владенията на Хохенштауфените в Южна Италия и Сицилия. Това подкопавало Папската държава, която губела опора от север и юг. Южна Италия се превърнала в наследствен домен на императорската фамилия.

Фридрих I Барбароса приключил живота си през 1190 г. по време на Третия кръстоносен поход — потънал в р. Селеф в Мала Азия. Неговият син

¹⁷⁷ Колесникий, Н. Ф. Эволюция раннефеодального областного и местного государственного устройства и рост вотчинной власти в Германии в IX — первой половине XII в. — СВ, 1957, 9, с. 193.

Хенрих VI (1190—1197)¹⁷⁸ трябвало да провежда ожесточена борба за своето утвърждаване в Сицилия. През 1191 г. той провел несполучлив поход в Южна Италия, където населението избрало за крал Танкред. По време на втория поход през 1194—1195 г. се провъзгласил за крал на Сицилия. По-късно, в 1197 г. смазал жестоко въстанието на бароните. В борба с папството и немските князе се опитвал да превърне в наследствена императорската власт в Германия. Починал и оставил малолетния си син Фридрих II, който през 1212 г. станал крал, а в 1220 г. — император¹⁷⁹. Получил подкрепата на своя опекун папа Инокентий III, той сломил съпротивата на съперника си Отон IV.

Вътрешната политика на Фридрих II се характеризирала с укрепване на самовластието на териториалните князе. Признавайки им правото на висша юрисдикция, да секат монети и пр., той фактически подпомагал процеса на разделението в страната. С императорските закони от 1220 г. и 1232 г. забранявал на градовете да сключват съюзи. Това породило надигането на градовете през 1235—1237 г., но било смазано.

Външната му политика целяла да засили немското влияние. Проявявал стремеж да превърне кралство Сицилия в централизирана държава. През 1231 г. издал Мелфийската конституция, която отразявала неговите политически планове. Водил борба да подчини ломбардските градове, но предизвикал възобновяването на Ломбардската лига, сформирана отново през 1226 г. Сблъсквал се многократно с папите Григорий IX и Инокентий IV, които го отлъчили от църквата. В резултат от тактиката, която провеждал, Сицилия се превърнала в негова опорна база.

През 1228 г. император Фридрих II се отправил за Палестина. Сключил изгоден мир с египетския султан, който му предал без бой Ерусалим. Завърнал се в Германия с укрепнал авторитет. През 1237 г. той успял да разгроми военните подразделения на Ломбардската лига. На църковния събор, свикан от папа Инокентий IV през 1245 г., бил обявен за свален от престола, а на негово място за крал бил издигнат Хенрих Распе¹⁸⁰. В разгара на войната с папата и с Ломбардската лига императорът Фридрих II неочаквано починал през 1250 г. С неговата смърт, макар и да запазила номинално своето съществуване, „Свещената Римска империя“ фактически се разпаднала¹⁸¹.

Приемникът на Фридрих II, неговият син Конрад IV (1250—1254), подпомогнат от своя брат Манфред, който управлявал и Сицилия, продължил борбата за запазване на италианските владения на империята. През 1251 г. Конрад IV пристигнал в Италия, за да окаже подкрепа на своя брат. Две години по-късно кралят нанесъл поражение на метежниците. Победите му се оказали напразни, понеже на следващата 1254 г. починал в Лавело (Апулия). Наследил го двегодишният му син Конрадин. През 1266 г. френските феодали начело с Карл Анжуйски разгромили армията на Манфред и го убили. В Сицилия за крал се коронясал Карл Анжуйски, брат на Людовик IX. Последният представител на Хохенштауфените Конрадин организирал поход в Италия, за да завладее Сицилия, но претърпял поражение. Карл Анжуйски го

¹⁷⁸ Scheneider, F. Kaiser Heinrich VI. Leipzig, 1867; Haller, J. Heinrich VI. — *Historische Zeitschrift*, 1914, 113; Perels, E. *Der Erbreichsplan Heinrichs VI.* Berlin, 1927.

¹⁷⁹ Kantorowicz, E. *Kaiser Friedrich der Zweite*, 4. Aufl. Berlin, 1936; Pepe, G. *Lo stato ghibellino di Federico II*, 2 ed. Bari, 1950; Fasoli, G. *Aspetti ella politica italiana di Federico II*, 2 ed. Bologna, 1966; Gloger, B. *Kaiser, Gott und Teufel*. Berlin, 1970.

¹⁸⁰ По-подробно у Неусыхин, А. И. *Очерки истории Германии в средние века (до XV в.)*. — *Проблемы европейского феодализма*. М., 1974, с. 341 сл.

¹⁸¹ Вж. по-подробно Колесниций, Н. Ф. „Священная Римская империя“, притязания и действительность. М., 1977, с. 180.

пленил и през 1268 г. го ликвидирал в Неапол по предложение на папския престол. Последният представител на династията на Хохенштауфените слязъл от историческата сцена. Имуществата на династията в Германия били поделени между князете.

В Германия настъпили смутни времена, влезли в историята като „междущаствие“, което обхваща времето от 1254 до 1273 г. Установено било „юмручно право“, господствувала анархия. Властвувал княжески терор. През 1256 г. починал крал Вилхелм и неговото място било заето от архиепископа на Кьолн Конрад, посочен от папата.

В резултат от засилващото се влияние на немските князе на престола застанал Рудолф I (1273—1291)¹⁸², представител на Хабсбургския двор¹⁸³. Опрян на подкрепата на унгарската корона и на други феодални владетели, Рудолф I нанесъл поражение на чешкия крал Пшемисъл II Отокар и заграбил от неговите владения Австрия, Штирия, Каринтия и Крайна. През 1285 г. той смазал въстание на селяните. В условията на укрепване властта на териториалните князе направил опит да засили централната власт, но безрезултатно.

Така цялото социално-икономическо и обществено-политическо развитие на Германия през втората половина на XIII в. подкопавало единството на страната, задълбочавало териториалната раздробеност, изостряло социалните противоречия. Нараснала властта на курфюрстите, сред които голяма роля започнали да играят архиепископите на Майнц, Кьолн и Трир. Увеличавало се значението на епископите и абатите, които разполагали с огромни имения, обработвани от зависими селяни.

Разпространението и утвърждаването на еретическите движения в Германия през XII — XIII в. било облекчено от формирането на немската народност, протекло през X — XI в.¹⁸⁴ Както показват научните изследвания, възникването на народността в Германия в основни линии било подчинено на общите закономерности, обусловили зараждането и на другите народности на континента — икономическото развитие на обществото, образуването на държавата, сплотило в едно цяло териториалната общност на немците. Подобно на другите европейски народности, немската народност била свързана с развитието на езика, душевността, културата, които ѝ помогнали да стане по-еднородна и сплотена.

Може да се приеме за установено, че в края на X в. етническото сплотяване на немската народност достигнало висока степен на развитие, която давала възможност за съвместни действия на немците с баварци, сакси и шваби против унгарците, застрашаващи тяхната свобода. Завоевателните войни на Отоновци също спомагали за сплотяване на немските херцогства, за укрепване на социалното единство на немците¹⁸⁵.

¹⁸² Redlich, O. Rudolf von Habsburg. Innsbruck, 1903; Stern, L., E. Voigt. Deutschland in der Feudalepoche von der Mitte des 13. Jahrhunderts bis zum ausgehenden 15. Jahrhundert. Berlin, 1964.

¹⁸³ Koehler, C. Stammtafel des Hauses Habsburg und Habsburg — Lothringen, 1900.

¹⁸⁴ Колесницкий, Н. Ф. Об этническом и государственном развитии средневековой Германии. — СВ, 1963, 23; Беркович, М. Е. К вопросу об особенностях процесса формирования немецкой народности. — СВ, 1965, 27; Колесницкий, Н. Ф. Донациональные этнические общности (на материале средневековой Германии). — Расы и народы 1978, 8. М., 1978, 21—46. Недостатъчно мотивирано изглежда становището на Н. Колесницкий, според което формирането на немската народност започнало в IX — XI, а завършило през XIII — XIV в. (Цит. статия Об этническом и государственном развитии, с. 194, 197) По-убедителна е тезата на Беркович, който отнася възникването на немската народност към X — XI в. (цит. статия, с. 194).

¹⁸⁵ Вж. Неусухин, А. И. Исторический миф Третьей империи. — УЗ МГУ, 1945, 81, 74—78.

В резултат от цялостното социално-икономическо и обществено-политическо развитие на обществото в края на XI в. завършил процесът на формирането на немската народност. В латинизирана форма немското название „тевтонци“ (Teutonici)¹⁸⁶ се употребявало в изворите през X в., както и в анализите на Ламперт, Адалболд, в хрониките на Бруно и Бертолд през XI в.¹⁸⁷ В своето обръщение към князете на Саксония Бруно апелира „към всички народности на немския език“ (cunctibus gentibus Theutonice lingue)¹⁸⁸.

Във връзка и в зависимост от цялостното развитие на Германия през XII — XIII в. се създали обективни предпоставки за разпространяване на еретически движения. Започнали да се променят формите на образование. Разпространява се апокрифната книга, носител на нови идеи и мисли, които влизали в противоречие с догмите на църквата. Водеща роля в обучението (продължаващо да бъде монопол на духовенството) започва да играе не черното, а бялото духовенство. Това означава, че манастирската система на образование започнала да допуска гражданските тенденции, макар нерядко да ги подлагала на преследване. Представителите на бялото духовенство, свързани с гражданската култура, която се разпространявала, давали понякога простор на мисълта¹⁸⁹.

Предположението на Г. Шиб за функционирането на тайна школа на валденците през втората половина на XII в., която разпространявала гражданска демократична образованост сред селяните¹⁹⁰, заслужава внимание и може да се оцени като правдоподобно. Наред с църковния писар се появява писарят-юрист, който задоволявал гражданските светски потребности на населението. Към средата на XII в. в Кьолн важна роля играел писарят Готфрид Хаген¹⁹¹.

Обогатявал се книжовният епос. Нараствала ролята на минизингерите, достигнали високи върхове от 1170 до 1230 г. През XIII в. възникнали произведения на градската литература, в която прониквал критицизъм и рационализъм. Важна роля започнала да играе философската литература, освободена от догмите на католическата църква¹⁹².

* * *

От всичко казано за ролята на феодалните отношения в Италия, Франция и Германия за възникването на антифеодална опозиция срещу господстващата експлоататорска система през XII — XIII в. под формата на религиозни ереси могат да бъдат направени редица изводи. Не е трудно да се разбере, че борбите на селяните и градските бедняци били социално обусловени. В качеството си на специфичен израз на недоволство от установения начин на живот те били закономерно явление, проява на революционна опозиция срещу феодализма. „Ересите — пише Енгелс — били отчасти израз на реакция на

¹⁸⁶ Vigenier, F. Bezeichnungen für Volk und Land der Deutschen vom 10. bis 13. Jahrhundert. Heidelberg, 1901, 26—29.

¹⁸⁷ Пак там, 42—57, 68.

¹⁸⁸ Bruno. De bello Saxonico. MGH SS, t. 5, 383—384.

¹⁸⁹ Eggers, H. Deutsche Sprachgeschichte. Bd. 11. Das Mittelhochdeutsche. Hamburg, 1965, S. 92.

¹⁹⁰ Schieb, G. Versuch eine Charakteristik der grundlegenden Kommunikationsbeziehungen um 1200 (Gedanken zu einigen Voraussetzungen einer Geschichte der deutschen Nationalsprache/ZPSK, 1980, H. 3, Bd. 33, S. 380.

¹⁹¹ Schieb, G. Deutsche Sprache des hohen und späten Mittelalters (1150—1500). — Kleine Enzyklopädie. Die deutsche Sprache, Bd. 1. Leipzig, 1969, S. 155.

¹⁹² Ley, Hermann. Studie zur Geschichte des Materialismus im Mittelalter. Berlin, 1957, 345—352.

патриархалните алпийски овчари срещу установяващия се сред тях феодализъм (валденци); отчасти израз на опозицията срещу феодализма от страна на надрасналите го градове (албигойци, Арнолд Брешански и др.); отчасти израз на откритите въстания на селяните (Джон Бол, унгарският майстор от Пикардия и пр.).¹⁹³

Разнородни по съдържание и форма, ересите в Италия, Франция и Германия били продукт на икономическото, политическото и културното развитие на обществото. В основата им лежало развитието на стоково-паричните отношения, дали тласък на стопанския живот. В тясна връзка с този обективен процес се намирало увеличаването на принадлежащия продукт. Селяните все повече се превръщали в стокопроизводители. Преодолявана била стопанската затвореност и изолираността на средновековното село в Западна Европа, което се превръщало във фактор за решаване на икономическите, политическите и идейните конфликти на епохата. Нараствало участието на селото и селската продукция на пазара и в пазарните отношения.

В поземлените отношения в Западна Европа през XII — XIII в., включително и в Италия, Франция и Германия, възникнали нови форми на собственост; които получили различни форми в различните страни, но съдържанието им било, общо взето, еднотипно. За разлика от традиционната селска собственост, която ограничавала правата на притежателите на земя, новите форми на поземлени владения разкривали пред собствениците по-голяма свобода на стопанска инициатива, развързвали ръцете им за по-голяма активност. В Северна и Средна Италия новите форми на поземлени държания се наричали либерални или емфитевтически¹⁹⁴, във Франция — цензивни или гостизи¹⁹⁵, а в Западна и Югозападна Германия — колонии или ербрахти¹⁹⁶.

Социалното съдържание на новите поземлени държания все още не е изяснено задоволително в съществуващата литература, поради което е трудно да се даде еднозначен отговор на въпросите, свързани с тяхната оценка. Мнозинството историци във Франция, Белгия и Германия приемат, че въпросната форма на поземлено владение била селска и имала важно значение за подобряване положението на селяните в имуществено и в правно отношение¹⁹⁷. Това заключение обаче е твърде еднопосочно, за да бъде прието без уговорки. Преди всичко не подлежи на съмнение, че социалното съдържание на новите форми на поземлено владение било твърде многообразни в отделните страни, поради което даването на еднозначен отговор може да е твърде прибрзано.

При това социалните процеси и явления в отделните страни все още не са достатъчно изучени.

¹⁹³ Engels, Fr. Der deutsche Bauernkrieg, 47—48.

¹⁹⁴ Вж. Брагина, Л. М. Крестьянское движение в Северо-Восточной Италии в XIII — XIV вв. — ВИ, 1955, 9; Котельникова, Л. А. Положение классовой борьбы зависимого крестьянства в Северной и Средней Италии в XI — XII вв. — СВ, VI, 1955.

¹⁹⁵ В зависимост от редица причини в отделните провинции на Франция били употребявани различни названия: *bourgage* в Нормандия, *albergement* — в Прованс и Лангдок, *bordelage* — в Бурбон и Ниверн, *mainferme*, *L'chevinage* — в Артуа, Ено, Фландрия, *bail a convenant*, *bail a domaine congéable* — в Бретан. Ourliac, P., J. de Melafosa. Droit romain et ancien droit, t. 2, Les Biens, 1961, p. 151.

¹⁹⁶ Dollinger, Ph. L'évolution des classes rurales en Bavière. Paris, 1949, 405—416; Bechtel, H. Wirtschaftsgeschichte Deutschlands von der Vorzeit bis zum Ende des Mittelalters. München, 1951, 196—197.

¹⁹⁷ Verriès, L. Institutions médiévales, Mons, 1946, 120—123; Perrin, Ch. E. La seigneurie rurale en France et en Allemagne du début du IXe à la fin du XIIe siècle, t. 1—3. Paris, 1951—1953, 269—276; le Moyen Age par É. Perroy (Histoire générale des civilisations, t. 3). Paris, 1957, p. 255 sqq.

През XII — XIII в. настъпили изменения и в трите съсловни групи на светското феодално общество — аристокрацията (*gentillece*), сервите и обикновените свободни (*francs hommes de pooste*)¹⁹⁸. Ако социалният статус на аристокрацията се предавал по наследство по линия на бащата¹⁹⁹, положението на сервите и свободните се определяло от положението на майката²⁰⁰. Правата и задълженията на населението във феодалното общество се определяли от неговия произход. Както доказват редица изследователи, през интересувания ни период настъпило имуществено неравенство и в структурата на феодалната аристокрация²⁰¹.

Измененията в икономическата и социалната организация на обществото в Западна Европа намерили отражение и в терминологията, употребявана в социалната практика. Това се вижда най-добре при проследяването на понятията „владение“ и „богатство“. Ако в немския език в дофеодалното общество се употребява думата *eigen*, която означава „свой“, „собствен“, отгук „собственост“ (*Eigentum*)²⁰², във феодалното общество тя променила своето съдържание. Понятието „*Rauper*“ вече не означавало само беден, а и „малък“, „незначителен“, „без влияние“. Възникнала антитезата „могъщи“, „знатни“ (*potentes, honorati*) и небогати (*pauperes*)²⁰³.

В сферата на селското стопанство се забелязват редица своеобразия. Ако през XII — XIII в. селяните в Германия били окончателно закрепостени и се слели в единна крепостническа маса, която пъшкала под гнета на феодалната зависимост, в Италия и Франция започнала повсеместна ликвидация на серважа. В Италия укрепнал слоят на наследствените либерали, притежаващи лична свобода, възникнали свободните селски комуни. Във Франция селските общини също завоювали права на самостоятелно съществуване, макар че това станало едва към края на XIII в.

Така ересите в италианското, френското и немското общество през посочения период се зародили и разпространили в тясна връзка с конфликтите между двете основни антагонистични класи — феодалната аристокрация (светска и духовна) и бедняците от селото и града. Дълбокото неравноправие между тези два полюса на Средновековието разпалвало конфликтите между тях. Като собственици на земята, която владеели, феодалните господари притежавали цялата стопанска и политическа власт, разполагали с всички привилегии. В същото време те обричали селяните на безправие и ги принуждавали да работят за тях, подлагали ги на извъникономическа принуда. Това неравноправно положение подхранвало недоволството на селяните и ги принуждавало да оказват разнообразна съпротива, включително и да разпространяват еретически схващания. На базата на господстващите феодални отношения селяните се борели срещу социалното угнетение с различни форми. Неслучайно редица западни изследователи, които не признават социалната обусловеност на ересите,

¹⁹⁸ Verries, L. *Institutions médiévales, II. Noblesse. Chevalerie Lignages. Condition des biens et des personnes. Seigneurie. Ministérialité. Bourgeoisie. Echevinages*. Bruxelles, 1959, p. 78.

¹⁹⁹ Genicot, L. *La noblesse au Moyen Age dans L'ancienne Francie*. — *Annales*, E. S. C., 1962, I, p. 9.

²⁰⁰ Beaumanoir, Ph. *Coutumes de Beauvaisis*, publ. A. Salmon, t. 1. Paris, 1899, p. 1451.

²⁰¹ Perroy, E. *Social mobility among the French Noblesse, Past and Present*, 1962, 27—30; Duby, G. *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*. Paris, 1962, 466—469; Genicot, L. *L'économie rurale...*, t. 2, p. 304; Hillerbrand, W. *Besitz- und Standesverhältnisse des Osnabrücker Adels bis 1300*. Göttingen, 1961, S. 206.

²⁰² Mezger, F. *Zur Frühgeschichte von Freiheit und Frieden. Fragen und Forschungen im Bereich und Umkreis der germanischen Philologie*. Berlin, 1956, 15—16.

²⁰³ Bosl, K. *Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa*. München — Wien, 1964, 109—113.

приемат, че през ранния етап от своето развитие те имали не градски, а селски характер²⁰⁴. Това заключение отразява, общо взето, обективно информацията, съдържаща се в средновековните извори.

В хода на историческото развитие обаче настъпили съществени изменения в социалния състав на еретическите групировки. Заедно с укрепването и развитието на градовете като центрове на занаятчийска и търговска дейност, с разширяването на междуградските връзки и взаимоотношения, с утвърждаването на бюргерството като социален фактор ересите придобили градски облик. Като активен противник на господстващите феодални порядки и на официалната католическа идеология гражданинът притежавал светска култура, основана на укрепващата грамотност. Това разширявало неговите възможности да подкопава средновековната идеология. „Ереста на градовете — а тя е официалната ерес на средновековието — пише Енгелс, — била насочена главно срещу поповете, чиито богатства и политическо положение тя нападала.“ Според Енгелс „бюргерската ерес искала възстановяването на простото устройство на църквата от времето на ранното християнство и премахване отделното съсловие на свещениците. Това евтино устройство изключвало монасите, прелатите, римската курия, с една дума, всичко, което в църквата е струвало скъпо“²⁰⁵.

Класовата борба, която разтърсвала градовете в Италия, Германия и Франция, имала редица общи черти. Общото се изразявало в тяхната единна целенасоченост, в недоволството им от феодалната аристокрация — светска и духовна, която забавяла тяхното развитие, сковавала борбата им против силите, поставящи прегради по техния път. Само по себе си твърде значително, това обстоятелство сложило отпечатък върху формите на тяхното настъпателно движение. От друга страна, обща характерна черта била тяхната склонност към компромиси, към разбирателство с управляващата аристокрация, стига да задоволявала техните временни искания.

Енгелс дава по-друга оценка на ереста, която изразявала тежненията на селско-плебейските маси. „Съвсем друг характер имала ереста, която била пряк израз на селските и плебейски нужди и почти винаги се е присъединявала към някое въстание. Тя е споделяла всички искания на бюргерската ерес по отношение на поповете, папството и възстановяването на раннохристиянския църковен строй, но същевременно е отивала безкрайно подалеч. Тя искала възстановяването на равенството, което съществувало в отношенията между членовете на ранната християнска община, и признаването на това равенство като норма за гражданския свят. От равенството на чедата божи тя идвала до извода за гражданското равенство в имуществата.“²⁰⁶

Сравнително радикалният характер на смесената ерес се определял от особеното положение на плебса, „единствената класа, която стояла съвсем извън официалното общество“. Безимотна и безправна, тя не притежавала привилегии и била „първият предвестник на съвременното буржоазно общество“²⁰⁷. Това обяснява и нейните социални позиции, включително и смелостта на исканията за социално преустройство.

²⁰⁴ Lambert, M. *Medieval Heresy. Popular Movements from Bogomil to Hus*. London, 1977, p. XIV; Violante, C. *Hérésies Urbaines et Hérésies Rurales en Italie du 11—13 siècles — Hérésies et Sociétés dans L'Europe préindustrielle (11—18 siècles: Communications et débats*. Paris, 1968).

²⁰⁵ Engels, Fr. Цит. съч., с. 48.

²⁰⁶ Пак там, с. 49.

²⁰⁷ Пак там, с. 50.

Марксистско-ленинската медиевистика, по-специално съветската²⁰⁸, историческата наука в ГДР²⁰⁹ и в другите страни от световната социалистическа общност, ръководейки се от методологическите постановки на Енгелс, разкрива единството и многообразието на еретическите движения през периода на развития феодализъм. Като отчитат връзките и зависимостта на отделните ереси с и от различните социални групи в селото и града, историците марксисти оценяват обективно действителната същност и социалната роля на различните еретически групи — специфично селските, бюргерските, селско-плебейските и пр. По такъв начин се разкрива общото и особеното в историческия процес, включително и в еретическите движения в Западна Европа.

THE FEODAL RELATIONS IN ITALY, FRANCE AND GERMANY IN THE XII — XIII CENTURY — A FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF THE HERETIC MOVEMENTS

Jordan Nikolov

(Summary)

The author of the study set himself the task of solving a triple problem. In the first place he analysed and criticized the official conceptions of the West European historiography of the origin of heresies. On the other hand, he threw light on the objective premises of their formation — the feudal relations playing a principal part in the rise of anti-feudal resistance. At last the author elucidated the concrete influence of the feudal base in the different countries on the appearance of the heretic systems.

The initial part of the work traces back the views of representatives of various schools in the bourgeois historiography of the origin of heretic movements. The ideas of R. Morghen, H. Grundmann, R. Moore, J. Musy, etc. evaluating heresies as religious trends in the organizational structure of the Catholic Church have been discussed. The views of K. G. Moore, M. Lambert and others who shared analogous understanding have also been critically evaluated. Special attention is paid to the works of the French medievalists G. Duby, J. Le Goff, etc., who treated the social conflicts as the background on which the heretic movements and struggles had developed.

The factors and preconditions for the formation of heretic groups as one of the typical forms of fighting the feudal system are discussed further in the study. It is outlined that the heretic movements being a specific protest against the established public relations in the feudal society have been preconditioned by

²⁰⁸ По-подробно по този въпрос у Гутнова, Е. В. Классовая борьба и общественное сознание крестьянства в средневековой Западной Европе, с. 253 сл.

²⁰⁹ Töpfer, B. Die Entwicklung chiliastischen Zukunfterwartungen im Hochmittelalter. Berlin, 1960; Werner, E. Pauperes Christi Leipzig, 1956; Erbstösser, M. Sozialreligiöse Strömungen im späten Mittelalter. Berlin, 1970; Werner, E., M. Erbstösser. Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums. Berlin, 1960.

complex social, economic, political and ideological premises. The understanding is substantiated that their deepest roots are in the social antagonism of the feudal society. They have been more or less related to the feudal rent — the form of realization of the established system of exploitation. It is proved that the heresies have been a natural result of the whole development of the feudal system. In the course of presentation the specific conditions in the different countries — Italy, France and Germany — reflected in the history of anti-feudal resistance conflicts are analysed in detail. Taking into account the development of agriculture, on the one hand, and of trades and commerce, on the other, attention is drawn to the reasons which promoted the development of heresies both in villages and towns. It is a very important objective law which, if not adequately considered, could prevent the proper understanding and evaluation of a number of particularities characterizing the course of the struggle.

The mass spread of heresies amongst the poor peasants and town plebeians is explained on the basis of the conflicts in the villages and towns of Italy, France and Germany. Another characteristic feature of the struggle in the Northern and Middle Italy in the XII—XIII centuries was the active support given by the townspeople to the villagers in their clashes with the Catholic Church. The towns had also contributed to the liberation of the serfs from the feudal serfdom. In France, where many insurrections broke, the heretics participated widely in the revolutionary encounter with the feudal owners. The particular features of the struggle in Germany with the popular movements of the peasants growing frequently into insurrections both against nobility and feudal clergy are accounted for.

Thus, the struggle of the heretics in villages against the feudal system coincided with the struggle waged by the townsmen. This condition objectively strengthened the resistance cutting the ground from under the feudal aristocracy — nobility and clergymen.